

Redakcja
Małgorzata Budnik-Minierska
Dawid Kobylański
Rafał Śpiewak

Sztuka – Media – Prawo

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

SZTUKA – MEDIA – PRAWO

REDAKCJA

MAŁGORZATA BUDNIK-MINIERSKA
DAWID KOBYLAŃSKI
RAFAŁ ŚPIEWAK

Redakcja
Małgorzata Budnik-Minierska
Dawid Kobyłański
Rafał Śpiewak

Sztuka – Media – Prawo

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

Redakcja:

Przewodnicząca komitetu redakcyjnego: mgr Małgorzata Budnik-Minierska

Wiceprzewodniczący komitetu redakcyjnego: Dawid Kobylański

Wiceprzewodniczący komitetu redakcyjnego: dr inż. Rafał Śpiewak

Sekretarz komitetu redakcyjnego: Rafał Stachyra

Redakcja Techniczna:

dr Mariusz Hassa

dr Małgorzata Jeziorska

Piotr Białkowski

Aleksandra Jusiak

Agata Tarnacka

Recenzenci:

dr Bartłomiej Bartnik

dr Anna Górka

dr Ewa Paśnik-Tułowicka

Korekta redaktorska i skład

Karol Łukomiak

Projekt okładki

Karol Łukomiak

© copyright by authors & ArchaeGraph

ISBN 978-83-67527-63-7

Wersja elektroniczna dostępna na stronie internetowej wydawcy:

www.archaeograph.pl

ARCHAEOGRAPH

Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, MAJ 2023

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
Martyna Szoja CHIŃSKIE KULE AŻUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – POCHODZENIE I PRODUKCJA	7
Martyna Szoja CHIŃSKIE KULE AŻUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – ZNACZENIE I SYMBOLIKA	19
Martyna Szoja CHIŃSKIE KULE AŻUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – WSPÓŁCZEŚNIE	34
Czesław Fliśnik ZARZĄDZANIE MEDIAMI CYFROWYMI W DOBIE KRYZYSU	49
Sebastian Traczyk PEGGING JAKO FORMA POPEŁNIANIA PRZESTĘPSTWA ZGWAŁCENIA PRZEZ KOBIETY – STUDIUM KRYMINOLOGICZNE ZJAWISKA	62

PRZEDMOWA

Niniejszym przedstawiany Państwu interdyscyplinarną monografię naukową zatytułowaną *Sztuka – Media – Prawo*, w której znajdują Państwo pięć autorских rozdziałów młodych adeptów nauki.

Pierwszą część monografii stanowi cykl trzech powiązanych ze sobą rozdziałów autorstwa Martynty Szoi. W pierwszym z nich, pt. *Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – pochodzenie i produkcja*, autorka przedstawia historię i produkcję kul ażurowych wykonanych z kości słoniowej, symbolu chińskiej kultury. Kompleksowo opisuje historię ich tworzenia, sposób produkcji i nazewnictwo, przedstawiając przy tym historię rzeźbiarskiej rodziny Weng.

W kolejnym rozdziale tj. *Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – znaczenie i symbolika* – uwaga została poświęcona szeroko pojętej symbolice chińskich kul koncentrycznych. Autorka omawia symbole, jakie rzeźbiarze umieszczali na kulach w celach dekoracyjnych, a także przedstawia, czego symbolem stały się same kule. Swoje rozważania uzupełnia wieloma przykładami z fotografiami, co ostatecznie wskazuje na duży wpływ chińskich kul ażurowych na różne dziedziny sztuki.

Trzeci, ostatni z rozdziałów ww. autorki, pt. *Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – współczesność*, skupia się na współczesnej produkcji i kolekcjach chińskich kul ażurowych z kości słoniowej, ze szczególnym uwzględnieniem naszego kraju. Przedstawia niepublikowane dotąd w Polsce informacje na temat współczesnego stanu produkcji tych przedmiotów, a także opisuje polskie zbiory muzealne kul koncentrycznych z kości słoniowej.

Kolejną część monografii otwierają dwa rozdziały, podejmujące tematykę mediów cyfrowych oraz kryminologii. W pierwszym – *Zarządzanie mediami cyfrowymi w dobie kryzysu* autorstwa Czesława Fliśnika (Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej), autor swoje rozważania koncentruje na kwestii wpływu cyfryzacji mediów na komunikację społeczną w czasie pandemii. Skupia się

na porównaniu roli mediów tradycyjnych i społecznościowych w kontekście dyskomfortu społecznego w czasie pandemii. Autor przedstawia także wyniki badań i teorie dotyczące zjawisk związanych z pandemią i komunikacją społeczną oraz opisuje procesy i praktyki stosowane przez organizacje medialne w sytuacjach kryzysowych oraz koncepcje działań w postaci strategii i metodyki wdrażania innowacji medialnych.

Z kolei w drugim – *Pegging jako forma popełniania przestępstwa zgwałcenia przez kobiety – studium kryminologiczne zjawiska* – autor Sebastian Traczyk skupia się na analizie *peggingu* jako formie współżycia seksualnego, która może stanowić formę przestępstw przeciwko wolności seksualnej, w tym przestępstwa zgwałcenia, popełnianych przez kobiety. Wiedza nauk penalnych, w tym kryminologii i wiktymologii, nie dają jednoznacznych odpowiedzi na czynniki warunkujące sprawstwo przestępstw seksualnych przez kobiety, które podejmują się praktyk *peggingu*. To stanowi problem na kryminologicznym gruncie badawczym. W artykule proponuje się analizę kryminologiczną zjawiska *peggingu* pod kątem wybranych teorii kryminologicznych oraz ocenę obecnego porządku prawnego, wobec tego zjawiska w ujęciu komparatystycznym.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego niniejszego tomu pragniemy podziękować wszystkim osobom zaangażowanym w proces jego wydania, w tym m.in. wydawnictwu, recenzentom oraz autorom.

*mgr Małgorzata Budnik-Minierska,
Dawid Kobylański,
dr inż. Rafał Śpiewak*

CHIŃSKIE KULE AŻUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – POCHODZENIE I PRODUKCJA

Streszczenie: Praca „Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – pochodzenie i produkcja” przedstawia historię jednego z symboli chińskiej kultury – kul wykonywanych przede wszystkim z kości słoniowej. Znajdują się one w kolekcjach muzealnych na całym świecie, również – choć niezwykle rzadko – w Polsce. W pracy kompleksowo opisane zostały zagadnienia: historia tworzenia, nazewnictwo kul ażurowych i sposób ich produkcji. Na koniec przedstawiona została historia rzeźbiarskiej rodziny Weng, będącej przykładem przekazywania wiedzy o tworzeniu kul z pokolenia na pokolenie. Praca porusza temat w zasadzie nieopracowany w polskich źródłach, stanowi więc uzupełnienie wiedzy dla polskich czytelników w tej dziedzinie.

Słowa kluczowe: kule ażurowe, kość słoniowa, Chiny, sztuka

WPROWADZENIE

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie czytelnikowi podstawowych informacji na temat historii chińskich kul ażurowych. Składają się na to następujące zagadnienia i aspekty: historia tworzenia kul ażurowych – temat trudny, gdyż źródła nie są jednoznaczne co do początków pojawienia się tej gałęzi sztuki; nazewnictwo – zróżnicowane nie tylko w języku chińskim; produkcja kul ażurowych – aspekt stanowiący przez długie lata nierozwiązywalną zagadkę dla Europejczyków, wpływający także na nazewnictwo kul; kwestia dziedziczenia wiedzy o kulach i sposobu ich produkcji – co doprowadziło do rozkwitu sztuki, jej zaistnienia na światowych wystawach, a przedstawione zostało na przykładzie chińskiej rodziny rzeźbiarzy Weng.

Rzeźba z kości słoniowej to sztuka znana Chińczykom już od starożytności. Doprowadzona została do niezwykle wysokiego poziomu, czego przykładem są kule ażurowe. Ich cechą charakterystyczną jest to, że kula największa zawiera w sobie kule mniejsze, poruszające się niezależnie. Tworzono je dzięki precyzyjnym narzędziom i wyciętym otworom, których każda kula ma kilka. Trudno oszacować, kiedy pojawiła się sztuka rzeźbienia kul. Dzisiaj jest również kultywowana, jednak powoli odchodzi w przeszłość.

Zagadnienie to nie zostało w pełni opracowane ani w literaturze polskiej, ani w zagranicznej. W języku polskim powstały drobne ekspertyzy i opracowania muzealne, niezawierające całościowego przedstawienia drobnej sztuki chińskiej i późnego rzemiosła chińskiego (XVIII-XIX w.), do którego kule te najczęściej się zalicza – jako że, według badań autorki, większość obecnych w muzeach i kolekcjach kul pochodzi z czasów dynastii Ming (1368-1644) i Qing (1616-1919). Przyczyną jest zapewne fakt, że w zbiorach polskich znajduje się tylko kilka okazów. Z kolei w Wielkiej Brytanii, Niemczech, a przede wszystkim ChRL i Tajwanie, zbiory kul są bogate, zatem również poziom badań jest tam wyższy. Wśród opracowań międzynarodowe uznanie zyskały publikacje badaczki tajwańskiej, profesor Shi Jingfei (施靜菲, Shī Jìngfēi) dotyczące rzeźby z kości.

Autorka tej pracy nie znalazła jednak tekstu całościowo omawiającego zagadnienie chińskich kul ażurowych. Z tego powodu niniejsze opracowanie jest uzupełnieniem, poprawiającym aktualny stan badań nad chińską sztuką rzeźby w kości słoniowej w Polsce. Autorka postawiła sobie za cel holistyczne ujęcie zagadnienia i kompleksowe przedstawienie najważniejszych związanych z nim aspektów: zapoznała się z literaturą polską i zagraniczną, a po jej analizie dokonała niezbędnej syntezy, aby przedstawić całościowo konkretne zagadnienia i powiązania między nimi.

Zgodnie ze znajdującą się na końcu pracy bibliografią, aby uzyskać szerszą perspektywę, a przede wszystkim dostęp do źródeł, w pracy wykorzystane zostały nie tylko rzadkie źródła polskojęzyczne, ale przede wszystkim publikacje angielskie, rosyjskie i chińskie. Znajdują się wśród nich książki, artykuły oraz opracowania muzealne i źródła internetowe (istotne w zilustrowaniu sprzedawanych kul ażurowych i artykułów nimi inspirowanych: biżuteria, szachy; jak również projekt teatru). Z uwagi na nieliczną literaturę polską autorka dużo korzystała z ekspertyz konkretnych eksponatów muzealnych uzyskanych dzięki uprzejmości: Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Narodowego w Krakowie. Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie i Muzeum Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie.

HISTORIA SZTUKI TWORZENIA KUL

Słonie, liczne w rejonie Rzeki Żółtej już w starożytności, w miarę powodowanego ludzką działalnością zmniejszania się powierzchni dżungli, od początku pierwszego tysiąclecia przed naszą erą zaczęły przemieszczać się coraz bardziej na południe lub zupełnie wyginęły. Mimo tego w Chinach słoń pozostał w pamięci ludzkiej i zapiskach. W *Księdze Pieśni* (诗经 Shījīng) – będącej kompilacją chińskiej poezji między XI a VII wiekiem p.n.e. – znajdujemy informacje, że ciosy, czyli siekacze słonia, potocznie nazywane kłami, były składane jako dary przez ludy dzikie (Laufer 1925, s. 6-7). Kły słonia i skóry nosorożców były wśród produktów do produktów wysyłanych jako podatki przez dwie z Dziewięciu Prowincji starożytnych Chin: Yangzhou (揚, Yáng) – zajmującą terytorium na południe i północ od delty Jangcy oraz Jingzhou (荊, Jīng) – obecny obszar prowincji Hunan i Hubei dzikie (Laufer 1925, s. 7). Poświadczają to teksty historyczne: *Yu Gong* (禹貢, Yǔgòng) – nazywany też *Hołdem dla Yu*, będący rozdziałem *Księgi Xia* (夏书, Xiàshū) z *Księgi Dokumentów*, znajdującej się w pięcioksięgu konfucjańskim; *Erya* (尔雅, Ěryǎ) – skompilowane za czasów wczesnej dynastii Han lub trochę wcześniej chińskie dzieło leksykograficzne określane jako słownik, a nawet encyklopedia; *Zhou li* (周礼, Zhōulǐ), nazywane także *Obyczajami/Rytuałami Zhou* – pochodzący z czasów wczesnej dynastii Han klasyczny tekst konfucjański.

Już więc we wczesnej starożytności kość słoniowa była bardzo dobrze znana i ceniona. Pod względem wartości miała miejsce obok jadeitu i złota. Była również wykorzystywana do wyrobu przedmiotów codziennego użytku. Zaliczały się do nich m. in.: dekoracje końcówki łuku, szpilki do drapania głowy, a także pałeczki – pierwszym, który posługiwał się pałeczkami z kości słoniowej, a nie z bambusa, był znany ze swej ekstrawagancji ostatni władca dynastii Shang (商, Shāng; panowanie: ok. od 1600-1046 p.n.e.), cesarz Di Xin (帝辛, Dìxīn), znany również jako Zhou Wang (紂王, Zhòuwáng), żyjący w latach 1105-1046 p.n.e., na tronie: 1075-1046 p.n.e. Berthold Laufer pisał, że władcy późniejszej dynastii Zhou (周, Zhōu; panowanie: 1045-256 p.n.e.) wśród swoich rydwanów mieli jeden specjalny – zdobiony właśnie kością słoniową (Laufer 1925, s. 8).

Rzeźba z kości słoniowej była jedną z ważniejszych dziedzin sztuki, którą w Chinach doprowadzono do niezwykle wysokiego poziomu, a przykładem tego są kule azurowe – obecnie jeden z symboli chińskiej kultury.

Bryan Christy, amerykański pisarz i reporter *National Geographic*, wyróżnia w sztuce chińskiej pięć form: laka, rzeźba z laki, porcelana, zwoje thangka i rzeźba w kości słoniowej. Rzeźbienie w kości słoniowej zaliczało się także

do sztuk imperialnych (Christy 2012, s. 30). Zgodnie z klasyfikacją dyscyplin sztuki, rzeźba w kości słoniowej figuruje na liście profesji noszących wspólną nazwę „rzemiosło artystyczne”. Zalicza się do nich również m. in. złotnictwo, kowalstwo artystyczne i snycerstwo.

Rzeźba z kości słoniowej jest zatem sztuką znaną Chińczykom od czasów starożytnych, choć niektórzy twierdzą, że zaczęła się formować i rozwijać w Chinach dopiero w III-X w. n.e. Rzemiosło to osiągnęło szczyt popularności w czasach dynastii Ming (明, Míng; panowanie: 1368-1644). W tym czasie zaczęto wycinać z kości słoniowej różne drobiazgi i przedmioty codziennego użytku: szkatułki, tace, ramki do zdjęć, fajki, tabakierki nawet klatki dla ptaków i świerszczy itp.

To właśnie wtedy, w procesie rozwoju rękodzieła w Chinach, powstały dwie główne szkoły rzeźbienia w kości słoniowej – szkoła w Pekinie i szkoła w Kantonie, które praktykowały różne techniki.

Szkoła pekińska wyróżniała się prostymi formami i powściągliwym ornamentem. Tamtejsi rzemieślnicy tworzyli głównie figurki ludzi, często kolorując je jasnymi barwnikami, by zwiększyć ich walory estetyczne. Rzemieślnicy szkoły kantońskiej koncentrowali się na rzeźbach skomplikowanych. Według podań, sztuka rzeźbienia kul z kości słoniowej zapoczątkowana została w Kantonie. Początkowo artyści z Kantonu zapożyczyli formę z kul znajdujących się wewnątrz paszczy kamiennych lwów (石獅含珠, shíshīhánzhū). Po intensywnych badaniach, a także dzięki śmiałej wyobraźni i swemu mistrzostwu, wykorzystali materiały z kości słoniowej, aby uzyskać wewnątrz kuli nowe wzory i kolory.

Kule kantońskie z początku były nieskomplikowane, jednak osiągnęły wyższy sztuki rzemieślniczej, gdy do Chin z Europy przybyły wyspecjalizowane narzędzia rzeźbiarskie, które pozwoliły umiejętnie wyeksponować nawet najdrobniejsze detale. Do dziś miasto Kanton uważane jest za chińskie centrum produkcji kul ażurowych.

Źródła nie są zgodne co do daty rozpoczęcia wytwarzania kul koncentrycznych – podawane daty są odległe: Laufer pisał (Laufer 1925, s. 76), że stało się to za panowania dynastii Song (宋Sòng; 960-1279) a Wadim Aleszyn¹ wspomina wiek XVII. Według Aleszyna kule te rzeźbili buddyjscy mnisi i to ich dzieła od połowy XIX wieku wypływały z portu w Kantonie do Europy, wysyłane jako prezenty. Według niego, kule zawierające najwięcej kul wewnętrznych powstawały w fabryce Daxi w Kantonie. Przywołał on także ciekawe przekonanie, mianowicie:

W dawnych Chinach rozkaz wykonania „diabelskiej kuli” zasadniczo

¹ *Как изготавливают китайские шары-головоломки*. Portal: *Livejournal*; 2017-08-03. <<https://vakin.livejournal.com/1957283.html>> Dostęp: 2023-03-28.

oznaczał, że rzeźbiarz pracował aż do śmierci. (Aleszyn 2017; tłumaczenie własne)

Według zapisów historycznych pod panowaniem dynastii Song rzeźbiono kule trzywarstwowe (zob. Dongzheng Spring Auctions 2011) – za panowania Qianlonga (乾隆 Qiánlóng; 1735-1796) kula zewnętrzna zawierała w sobie więcej niż dziesięć warstw, zaś pod koniec panowania dynastii Qing (清 Qīng; 1616-1919) nawet dwadzieścia pięć warstw (zob. *Baidu*).

Na stronie *Weibo* (微博, Wēibó) – jednej z najbardziej powszechnych platform internetowych w ChRL, należącej do Sina Corporation (新浪, Xīnlàng) – podane są informacje odnośnie do historii kul koncentrycznych, ale są one miejscami nieklarowne. Według nich kule z kości słoniowej początkowo miały jedną warstwę i rozwinęły się do 14 warstw w okresie panowania Qianlonga za dynastii Qing. Artyści z Kantonu dokonali wielu osiągnięć w produkcji kul z kości słoniowej, a zestaw kul mógł liczyć 10 warstw. Pod koniec panowania dynastii Qing osiągnął 25 lub 28 warstw, a można było wyrzeźbić do 60 warstw. (zob. *Weibo*).

Jednak według „Historii chińskiej sztuki i rzemiosła” Tian Zibinga (田自秉, Tián Zībǐng; 1926-2015) za prekursora chińskich kul koncentrycznych uważa się Weng Wuzhanga, żyjącego w czasach dynastii Qing. Dzięki niemu zostały przekazane już czwartemu pokoleniu. (Tian 1985, s. 365)

NAZEWNICTWO

Na portalu *Weibo* można też znaleźć informacje odnośnie do chińskiego nazewnictwa.

„牙雕套球” (yádiāotàojiú) – dosłownie „kule pokryte rzeźbieniem z kości słoniowej” – są również nazywane „同心球 (tóngxīnqiú)” – kulami koncentrycznymi, dosłownie „ze wspólnym sercem” i „鬼工球 (guǐgōngqiú)” – kulami „diabelskiej roboty”, w znaczeniu wykonania czegoś z nadprzyrodzonym kunsztem. Proces tworzenia jest bardzo złożony i skomplikowany a wymagania techniczne niezwykle wysokie. (*Weibo*; tłumaczenie własne)

Aby czytelnikowi łatwiej było je zrozumieć w tym konkretnym przypadku autorka postanowiła dokładniej omówić wybrane nazwy własne.

W języku polskim najczęściej spotykana jest nazwa „ażurowe kule chińskie”. W terminologiach obcojęzycznych nazw jest wiele. Najstarsze z prac na ten temat to *Ivory in China* (1925) Bertholda Laufera oraz *Chinese Export Art in the Eighteenth Century* (1950) Margaret Jourdain i Soame’a Jenysa. Profesor

Shi Jingfei z National Taiwan University uważa, że najczęściej nazwy zachodnie nawiązują do chińskiego słowa 鬼 *guǐ*, występującego w pełnej wersji oryginalnego nazewnictwa – 鬼工球 (*guǐgōngqiú*), a oznaczającego ducha, demona, biesa. Stąd określenia angielskie *devil's/demon's work ball* (kula diabelskiej roboty), czy rosyjskie *дьявольские шары* – diabelskie kule (Shi 1996). Nawiązywać to miało również do faktu, że Europejczycy nie wiedzieli, jak mogły one powstać, a ich stworzenie przypisywano złym duchom i w ogóle siłom nadprzyrodzonym. Jeffrey Moy, dyrektor wykonawczy Heritage Museum of Asian Art w Chicago, stwierdził wręcz: „Ludzie mówili, że czegoś takiego nie może wyrzeźbić człowiek” (Voon 2019). Kule bywają nazywane łamigłówkami, co odzwierciedla angielska nazwa *puzzle balls*. Często stosowana jest także nazwa *concentric ball*, przy czym słowo *ball* stosowane jest naprzemiennie ze słowem *sphere*. W języku francuskim pojawia się nazwa *boule étui en sculpture d'ivoire* – dosłownie: kula-schówek wyrzeźbiona z kości słoniowej.

W niniejszej pracy naprzemiennie używane są nazwy: kule koncentryczne oraz kule ażurowe.

SPOSÓB TWORZENIA KULI AŻUROWEJ

Termin „kule koncentryczne” najczęściej odnosi się do kul powstałych z kości słoniowej, jednak – choć rzadziej – można spotkać kulę ażurową wykonaną z jadeitu. Technika wytwarzania kul z jadeitu zanikła około wieku XII na 800 lat i pojawiła się znowu w 1966 roku (zob. *Weibo*). Pomysł rzeźbienia kul z jadeitu był, według autora wpisu na *Weibo*, ideą pionierską, co „w pełni odzwierciedla tradycję innowacyjności kantońskich i nankińskich rzeźb jadeitowych” (*ibidem*).

Tekstura jadeitu i kości słoniowej są różne. Jadeit jest twardy i kruchy, nie jest łatwo w nim rzeźbić. Twardość jadeitu w skali Mohsa plasuje się między 6,5 a 7, zaś kości słoniowej między 2,5 a 2,7 (5 u trąbowców kopalnych). Gęstość jadeitu wynosi od 3,2 do 3,3 g/cm³, kości słoniowej – 1,7-2,0 g/cm³ (3,3 g/cm³, u trąbowców kopalnych) (Sobczak 1998, s. 216-219). Z tego wynika, iż kość słoniowa to o wiele lepszy materiał do rzeźbienia – jest łatwiejsza w obróbce, bo bardziej miękka. Rzeźbiąc w jadeicie trudniej stworzyć drobne ornamenty.

Jedna wielowarstwowa kula powstawała przez kilka lat i była bardzo skomplikowanym dziełem sztuki, stąd jej cena była niezwykle wysoka. Najbogatszą ornamentację miała warstwa pierwsza – zewnętrzna. Ornamenty przedstawiały najczęściej motywy roślinne, ale także ludzi, smoki, feniksy i motywy geometryczne. Często tworzone do nich bogato zdobione podstawy, także z kości słoniowej.

W 1388, a więc we wczesnej dynastii Ming, uczony i kolekcjoner Cao Zhao (曹昭, Cáo zhāo) opublikował *Geguyaolun* (格古要論, Gégǔyàolùn) – poradnik pomagający w ocenie i kolekcjonowaniu chińskiej sztuki. Pisząc o drobnym rzemiośle, w tym o porcelanie i przedmiotach z brązu, opisał chińskie kule koncentryczne (Voon 2019, *ibidem*). To ważna informacja, ponieważ pokazuje, że ten rodzaj kul wytwarzano przed XVII w.

Cao Zhao, imię grzecznościowe Míngzhong (明仲, Míngzhong), urodził się w drugiej połowie XIV wieku, na przełomie późnej dynastii Yuan i wczesnej dynastii Ming. Pochodził z Songjiang, obecnie dzielnicy Szanghaju. Jego ojciec, Cao Zhenyin (曹真隱, Cáo Zhēnyīn), pasjonował się starożytnością. Cao Zhao podążył jego śladem: już od dzieciństwa doceniał antyki i studiując je uważnie, dokonywał wnikliwych obserwacji. Napisał trzy tomy wydanego w 1388 roku *Geguyaolun*, które opisywały: starożytne wyroby z brązu, kaligrafię i malarstwo, inskrypcje na tabliczkach, inskrypcje buddyjskie, kamienie do rozcierania tuszu, instrument *guqin*, ceramikę, wyroby z laki i inne przedmioty.²

W Europie metodę powstawania kuli szczegółowo opisał w 1876 r. John Thompson (1837-1921) – szkocki fotograf, geograf i podróżnik badający Chiny. Według niego, aby blokowi kości słoniowej nadać kształt kuli, rzeźbiarze najpierw używali tokarki. Następnie wiercili równo rozstawione stożkowe otwory skierowane ostrzem do środka kuli. Uzyskując dostęp do wnętrza za pomocą narzędzia w kształcie litery L, artyści rzeźbili rowki, tworząc koncentryczne szczeliny i kolejne warstwy.

„Otwór po otworze nawiercany jest w sposób wypośrodkowywany – napisał Thompson – dopóki wszystkie rowki nie zostaną wycięte i nie spotkają się, a w środku całości nie znajdzie się ostatnia kula wewnętrzna. Jest ona następnie przesuwana i rzeźbiona długimi narzędziami wsuwanymi przez otwory, po czym ponownie używane jest wygięte dłuto, aby wyciąć następną kulę” (Voon 2019, *ibidem*; tłumaczenie własne).

Organizatorzy aukcji w Sotheby’s opisują licytowaną kulę tak:

Kule ażurowe są rzeźbione poprzez obracanie sferycznej pełnej bryły na tokarce. Otwory są wiercone do środka, a specjalne ostre narzędzia w kształcie litery L są używane do wycinania najbardziej wewnętrznych kul. Narzędzia mają różne długości: to z najdłuższym wspornikiem ma najkrótszy nóż i odwrotnie. Proces zaczyna się od włożenia najdłuższego

² „新增格古要论. 十三卷. 明. 曹昭著. 王佐校增. 明万历时期新都黄正位等校刊本”. Portal: *Shuge*; 2016-11-14. <<https://www.shuge.org/ebook/xin-zeng-ge-gu-yao-lun/>>. Dostęp: 2023-03-29.

przyrządu do samego dna każdego z wąskich otworów i obracania w celu wycięcia najbardziej wewnętrznej kuli. Praca postępuje od środka. Dwie najbardziej zewnętrzne kule są ze sobą połączone, tworząc grubszą warstwę, aby zapobiec pękaniu podczas wykonywania skomplikowanych rzeźbień najgłębszej warstwy (Sotheby's e-catalogue 2017; tłumaczenie własne).

Grubość ścianek sfer wewnętrznych często nie przekracza jednego milimetra (Aleszyn 2017, *ibidem*). Dlatego kule są podatne na zniszczenia i do naszych czasów przetrwały tylko najmłodsze – te, które pochodzą z czasów dynastii Qing (głównie) i ewentualnie Ming. Nawet najmniejsze drgnięcie nadgarstka może zniszczyć jedną z delikatnych warstw wewnętrznych i zmarnować całe dni ciężkiej pracy.

RODZINA WENG JAKO PRZYKŁAD RODZINY RZEŹBIARZY

Tradycja rzeźbienia w kości słoniowej, w tym tworzenie chińskich kul ażurowych, była przekazywana z pokolenia na pokolenie. Dobrze przedstawia to przykład rodziny Weng (翁, Wēng).

Weng Zhao (翁昭, Wēng Zhāo; 1891-1974) był znanym rzemieślnikiem chińskim, wytwarzającym ażurowe kule. Jego rodzina od pięciu pokoleń zajmuje się rzeźbą z kości słoniowej: dziadek – Weng Wuzhang (翁五章, Wēngwǔzhāng), ojciec – Weng Tong (翁彤, Wēng Tóng), Weng Zhao, jego syn Weng Rongbiao (翁荣标, Wēng Róngbiāo) i wnuk – Weng Yaoxiang (翁耀祥, Wēng Yàoxiáng).

Weng Zhao wyrzeźbił kulę 24-warstwową. Niektóre źródła informują tylko o liczbie warstw wewnętrznych, dlatego np. zdaniem Wadima Aleszyna całość składała się z 25 kul (Aleszyn 2017, *ibidem*). To arcydzieło zostało zaprezentowane na Międzynarodowej Wystawie Panama-Pacyfik (*The Panama-Pacific International Exposition*), odbywającej się od 20 lutego do 4 grudnia 1915 roku w San Francisco w Kalifornii (zob. *Weibo*).

Rywalizację z artystą chińskim rozpoczął artysta japoński (sztuka rzeźbienia kul z kości słoniowej i jadeitu trafiła do Japonii z Chin), który także postanowił zaprezentować kulę koncentryczną. Jego praca miała pięć warstw więcej niż kula Weng Zhao. Obie kule zostały poddane testowi i wrzucone do gorącej wody. Kula Japończyka pękła. Okazało się, że w przeciwieństwie do dzieła artysty chińskiego, nie została zrobiona z jednego kawałka kości słoniowej. Zwycięzcą został ogłoszony Weng Zhao.

W 1923 r. Weng Zhao stworzył kulę 25-warstwową – wysłał ją do Londynu i na tamtejszej wystawie zdobył pierwszą nagrodę. W 1932 w Chicago Weng Zhao otrzymał za kulę koncentryczną Certyfikat Zasługi.³

W 1935 roku, w 25. rocznicę wstąpienia na tron brytyjskiego króla Jerzego V (1865-1936; panowanie: 1910-1936), strona chińska sprezentowała królowi wykonaną przez Weng Zhao wielowarstwową kulę z kości słoniowej.

Od tego czasu kule z kości słoniowej Weng Zhao stały się słynne wśród klientów w kraju i za granicą. Prosperitę jego zakładu przerwał wybuch wojny chińsko-japońskiej (1937-1945). Rodzina migrowała między Hongkongiem i Kantonem. W tym czasie zmarła córka i dwóch synów rzeźbiarza. Artysta musiał pracować jako sprzedawca warzyw, a jego jedyne dziecko, które przeżyło – syn Weng Rongbiao, także rzeźbiarz – pracował jako rikszarz. Po wojnie przemysł rzeźbienia w kości słoniowej zaczął się odradzać. 21 grudnia 1946 r. osiemnastu znanych artystów, w tym Weng Zhao, przyczyniło się do powstania pierwszej spółdzielni produkcyjnej rzeźby w kości słoniowej w Kantonie. Weng Zhao wraz z synem popularyzowali swoją profesję, ucząc kolejnych rzeźbiarzy.⁴ Jest to bardzo ważny wkład Weng Zhao i rodziny Weng w rzeźbienie w kości słoniowej w Kantonie, a także znaczący rozdział historii samej rodziny Weng.

Weng Zhao otrzymał wiele nagród oraz zajmował wiele prestiżowych stanowisk. W 1957 roku został wybrany na honorowego przedstawiciela Krajowej Konferencji Artystów Sztuki i Rzemiosła (全国工艺美术艺人代表会, quánguó gōngyì měishù yìrén dàibiǎo huì). W tym samym roku został mianowany badaczem-ekspertem Instytutu Badawczego Sztuki i Rzemiosła Kantonu (广州市工艺美术研究所研究员, Guǎngzhōu shì gōngyì měishù yánjiūsuǒ yánjiūyuán). Przeszedł na emeryturę w 1969 roku i zmarł 18 lipca 1974 roku, mając 83 lata.

Jego syn, Weng Rongbiao, był w swojej rodzinie rzeźbiarzem w kości słoniowej w czwartym pokoleniu. Uczył się od ojca od 11 roku życia. Całe życie pracował w Hongkongu i Kantonie. Razem z ojcem pracował w fabryce rzeźby kości słoniowej Daxin w Kantonie (*Weng Rongbiao, ibidem*).

Weng Rongbiao wprowadzał do swej sztuki unowocześnienia, np. grawerowanie poszczególnych warstw i zmniejszanie ich grubości. Za pokolenia Weng Zhao kule koncentryczne miały od 25 do 28 warstw. W czerwcu 1958 roku Weng Rongbiao po raz pierwszy z powodzeniem zakończył wykonanie 30-warstwowej kuli z kości słoniowej. Rekord ten poprawiał: w 1975 roku stworzył

³ „翁荣标 Weng Rongbiao”. Portal: *Gerenjianli*. <<http://m.gerenjianli.com/Mingren/31/c9s5c1kggt.html>>. Dostęp: 2023-03-29.

⁴ „牙球至尊” 翁氏世家”. Portal: 老家河南 家谱馆. 11.03 2021 r. <<https://www.vipjiapu.com/zpxungen/4635.html>>. Dostęp: 2023-03-29.

kulę 37-warstwową, w 1977 – 42-warstwową (ozdobioną wygrawerowanymi krajobrazami: chmury, góry, wieże, pawilon), w 1979 – 45-warstwową. Weng Rongbiao uzyskał najwięcej zaszczytów i nagród z całej rodziny Weng.

Weng Rongbiao ma ośmioro dzieci, z których siedmioro zajmuje się sztuką ludową i rzemiosłem. Jego najstarszy syn, Weng Yaoxiang oraz jego szwagier, Ou Shicheng (区仕成, Qū Shìchéng), również potrafią tworzyć kule ażurowe (*ibidem*).

Weng Yaoxiang pobił rekord ojca, tworząc kulę złożoną z 57 kul. On także wygrywa w wielu konkursach i ma uczniów, którzy potrafią rzeźbić kule mające od 35 do 42 warstw (*ibidem*).

PODSUMOWANIE

Chińskie kule ażurowe, stwarzane z jednego bloku kamienia ozdobnego lub kości słoniowej, zawierające wiele kulistych warstw, z których każda została udekorowana innym ornamentem i porusza się niezależnie – są przykładem misternej chińskiej sztuki rzeźbienia w kości słoniowej i żadzie. Powstają z jednego kawałka materiału i ze względu swoją kruchość muszą być (i są do dziś) robione ręcznie. Trudno oszacować, kiedy kule takie zaczęły powstawać. Głównymi ośrodkami sztuki rzeźbienia kości w Chinach są nadal Pekin i Kanton. Prace wykonywane w Pekinie były zdecydowanie mniej finezyjne niż prace mistrzów kantońskich. Umiejętność tworzenia kul często przekazywano z pokolenia na pokolenie, czego przykładem jest rodzina Weng. Na przestrzeni wieków sztuka rzeźbienia ażurowych kul ewoluowała: zwiększała się liczba „kul w pojedynczej kuli”. Pierwszego opisanie tych artefaktów dokonał Cao Zhao w dziele *Geguyaolun* (1388), jednak czas narodzin tej sztuki do dzisiaj nie został ustalony. Znany jest jednak proces produkcji kuli ażurowej, do dziś wymagający wiele czasu, najczęściej około dwóch lat. Do stworzenia kuli wykorzystuje się specjalne narzędzia, te przywiezione przez Europejczyków pozwoliły chińskim rzemieślnikom na rozwinięcie niebywałego kunsztu. Rzeźbienie warstw zaczynało się od warstw wewnętrznych, na końcu dekorowano warstwę zewnętrzną.

BIBLIOGRAFIA

Aleszyn W.

2017 *Как изготавливают китайские шары-головоломки* wpis dla portalu Livejournal z dnia 3.08.2017 r., online: <https://vakin.livejournal.com/1957283.html> [dostęp 18.04.2022 r.].

- Antiquekeeper*, online: <https://www.antiquekeeper.ca/largedocs/dongzheng/IvoryArtWorks2011060551678a0199ead.pdf> [dostęp: 15.04.2022 r.].
- Christy B.
2012 *Ivory Worship*. “National Geographic Magazine”, vol. 222, no. 4.
- Laufer B.
1925 *Ivory in China*. Chicago.
- Shi J.
1996 施, 靜菲. 象牙球所見之工藝技術交流. 廣東、清宮與神聖羅馬帝國 (Xiàngyá qiú suǒjiàn zhī gōngyì jìshù jiāoliú. Guǎngdōng, qīnggōng yǔ shénshèng luómǎ dìguó) [w:] *Kwartalnik Akademicki Zakazane Miasto*, tom 25, wydanie 2. Tajpej.
- Schaumberg E.
2017 *Carved Ivory Puzzle Balls*. [w:] *Wonders of Nature and Artifice*. Gettysburg.
- Sobczak N., Sobczak T.
1998 *Wielka encyklopedia kamieni szlachetnych i ozdobnych*. Warszawa.
- Theobald U.
2013 *Chinese Literature: Geguyaolun “Important Discussions about Assessing Antiques”* wpis na portalu Chinaknowledge – a universal guide for China studies z dnia 12.04.2013 r., online: <http://www.chinaknowledge.de/Literature/Science/geguyaolun.html> [dostęp: 12.05.2022 r.].
- Tian Z.
1985 *Historia chińskiej sztuki i rzemiosła*. Szanghaj.
- Voon C.
2019 *The Mind-Boggling Artistry of China’s Ivory Puzzle Balls* wpis na portalu Atlas Obscura z dnia 3.05.2019 r., online: <https://www.atlasobscura.com/articles/puzzle-balls-from-guangzhou> [dostęp: 7.06.2022 r.].
2017 *Egzemplarz Lot 231* wpis na portalu Sotheby’s, online: <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2017/from-earth-to-fire->
- Резьба по слоновой кости wpis na portalu Любопытный мир z dnia 10.11.2017 r., online: <https://curious-world.ru/art/rukodelie/item/688-rezba-po-slonovoj-kosti> [dostęp: 29.03.2022].

Секреты китайских «шаров дьявола»: Как вырезаются сферы, которые вращаются одна в другой – как матрешки, но не открываются wpis na portalu Kulturologia.ru, online: <https://kulturologia.ru/blogs/180721/50451/> [dostęp: 12.04.2022].

寄闲楼珍藏—中国古代象牙雕刻专场 wpis na portalu *Dongzheng Spring Auctions* z dnia 5.06.2011 r, online: <https://www.antiquekeeper.ca/largedocs/dongzheng/IvoryArtWorks2011060551678a0199ead.pdf> [dostęp: 30.05.2021].

牙球至尊”翁氏世家 wpis na portalu 老家河南 家谱馆 z dnia 11.03.2021, online: <https://www.vipjiapu.com/zpxungen/4635.html> [dostęp: 22.04.2022].

牙雕套球, online: <https://baike.baidu.com/item/%E7%89%99%E9%9B%95%E5%A5%97%E7%90%83/8602374> [dostęp: 26.07.2021 r.].

新增格古要论. 十三卷. 明. 曹昭著. 王佐校增. 明万历时期新都黄正位等校刊本. Portal: Shuge. 2016-11-14. <<https://www.shuge.org/ebook/xin-zeng-ge-gu-yao-lun/>>.

CHINESE IVORY CONCENTRIC SPHERES: ORIGIN AND PRODUCTION

Abstract: The work “Chinese Ivory Concentric Spheres – Origin and Production” aims to provide an extensive presentation of the history of one of the symbols of Chinese culture – spheres made primarily of ivory. They are in the collections of Chinese art in museums around the world, also – although extremely rarely – in Poland. This paper comprehensively describes: history of origin, nomenclature of concentric spheres and the methods of their production. At the end, the history of the Weng sculptors’ family, an example of transferring knowledge of this rare art from generation to generation, is presented. Author uses sources in the English, Chinese, Russian and Polish languages.

Keywords: concentric spheres, puzzle balls, ivory, China, Chinese art

CHIŃSKIE KULE AZUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – ZNACZENIE I SYMBOLIKA

Streszczenie: Praca „Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – znaczenie i symbolika” omawia szeroko pojętą symbolikę chińskich kul koncentrycznych. Przedstawia i bada bowiem nie tylko symbole, jakie rzeźbiarze umieścili na kulach w celach dekoracyjnych, ale także to, jakim symbolem stały się same kule ażurowe. Dowodów wpływu chińskich kul ażurowych na różne dziedziny sztuki, w tym małe pełne szczegółów przedmioty wykorzystane w biżuterii, jak plany na wielkie konstrukcje architektoniczne, jest wiele. Autorka pracy przytacza wiele przykładów z fotografiami.

Słowa kluczowe: kule ażurowe, kość słoniowa, Chiny, sztuka

WPROWADZENIE

Kula sama w sobie ma w chińskiej tradycji głębokie znaczenie – a więc w procesie tworzenia tej formy sztuki symbolika była bardzo ważna, a sama koncepcja kul koncentrycznych była owocem chińskiej kultury artystycznej. Jednocześnie ornamentyka kul i wykonywanych do niej dodatkowych postumentów, łańcuchów czy dekoracji przedstawiała motywy i symbole szeroko rozpowszechnione w Chinach. Zostały one opisane w pierwszym podrozdziale. Symbolika obecna na kulach nierozzerwalnie związana jest z chińskim dziedzictwem rzeźbienia, czego nie można bagatelizować, jako że kule te – eksportowane do Europy czy Ameryki – przedstawiały oraz promowały tradycyjną sztukę chińską.

Kule ażurowe na stałe wpisały się w kulturę chińską, stąd mają swoje miejsce w symbolice chińskiej. W tym artykule szczegółowo przedstawiona zostanie symbolika dekoracyjna kul ażurowych, symbol, jakim same kule się stały oraz wpływ

tych przedmiotów na kulturę, przede wszystkim – inspiracje kulami koncentrycznymi w różnych dziedzinach sztuki.

Jednak kule ażurowe nie tylko wykorzystywały symbolikę chińską, ale co niemniej ważne, same stały się ważnym motywem chińskiej kultury. Kule koncentryczne zaczęły być interpretowane jako osobny symbol, stąd inspirowały one wielu twórców, również z dziedzin wykraczających poza dziedzinę rzeźby. W podrozdziale drugim zaprezentowane zostaną przykłady biżuterii, szachów i projektu architektonicznego, które łączy wykorzystanie motywu kuli koncentrycznej.

ORNAMENTYKA KUL

Ornamentyka kul jest wyrazem mistrzostwa rzeźbiarzy chińskich, które budzi zachwyt po dziś dzień. Podobnie jak w innych sztukach, wykorzystane motywy ozdobne miały szczególne znaczenie. Często do kul tworzone są specjalne łańcuchy i podstawki, zdobione niemniej drobiazgowo i również o znaczeniu symbolicznym, choć zasadniczo kule pełniły funkcję ozdobną.

Symboliczną rolę kul podkreśla ekspertyza Katarzyny Maleszko, kustosza Muzeum Narodowego w Warszawie:

Ażurowa kula, przedmiot o przeznaczeniu dekoracyjnym, nie użytkowym, zawiera wielość różnorodnych znaczeń symbolicznych, które zgodnie ze zwyczajem powszechnym na Dalekim Wschodzie, miały być dobrą wróżbą i życzeniami pomyślności skierowanymi ku osobie obdarowywanej takim przedmiotem. Kulisty, biały kształt budzi skojarzenia z perłą, jedną z ośmiu drogocenności (ba bao), emblematów symbolicznych często będących motywem zdobniczym na wyrobach chińskiego rzemiosła artystycznego; perła symbolizuje doskonałość i nadprzyrodzoną moc chroniącą przed złem. (*Artinfo.pl*)

Kula i koło to dwa z najważniejszych symboli w kulturze chińskiej. Oznaczają tradycyjne koncepcje zjednoczenia, spełnienia, umiaru, harmonii, 阴yīn 阳yáng itd. Są powszechnym motywem w sztuce i filozofii. Istnieje fraza 圆文化 (yuán wénhuà) – kultura koła, do której ma dążyć cywilizacja chińska.

Co więcej, koło jest stałym elementem ważnych świąt chińskich, m.in.: gromadzenie się rodziny przy okrągłym stole podczas Święta Wiosny (春节 Chūnjié), podziwianie księżyca w pełni podczas Święta Środka Jesieni, kulisty kształt potraw świątecznych, np. 汤园 tāngyuán (园yuán – koło).

Konkretnym warstwom przypisywane bywają znaczenia filozoficzne. Warstwy mogą mieć różną symbolikę, związaną z żywiołami czy stronami świata. Zewnętrzna warstwa mogła np. przedstawiać smoka i feniksa, które odpowiadają

阴yīn i 阳yáng. Kula ozdobiona tymi motywami miała wzmocnić małżeństwo oraz przynieść sukces i dobrobyt.

Wzory, zwłaszcza warstw wewnętrznych, często były geometryczne, roślinne i przypominały ażurową siateczkę. Motywy roślinne są w kulturze chińskiej bardzo rozwinięte i powszechne. Jak podaje Anna Pawlak, dawniej w Chinach wierzano, że drzewa i kwiaty są obdarzone duchami opiekuńczymi, z których duchy drzew miały płeć męską, a kwiatów żeńską (Pawlak 2009, s. 24). O kwiatach mówiono też, że łączą Niebiosa i Ziemię – kwiat jest darem Niebios, jednak wyhodowany został przez człowieka, zwłaszcza gdy posadzony został w donicy a nie w ziemi. Rozpowszechnionym w sztuce motywem jest tzw. „trzech przyjaciół zimą porą 岁寒三友 *sui hán sān yǒu*”, którą to nazwą określa się wspólne występowanie w dziele artystycznym następujących roślin: sosny, bambusa i śliwy. Rośliny te, jako że zimą nie więdną, są symbolem wytrwałości i niezłomności (Wong 2009, s. 6). Osobno zaś miały trochę inne znaczenie.

Sosna zaliczana jest do grona drzew szlachetnych i symbolizujących czystość ducha i wytrwałość, z uwagi na wcześniej wspomnianą „wieczną zieloność” (Wong, *ibidem*).

Bambus – często budzący bezpośrednie skojarzenie z chińską kulturą – według Malcolma Wonga ma symbolizować szacunek i zgodność a także życiodajną pustkę (zgodnie z budową anatomiczną) lub idealne społeczeństwo połączone harmonijnie, podobnie jak idealnie i równomiernie łączą się ze sobą korzenie bambusa (Wong, *ibidem*).

Ostatnia z trójki „przyjaciół” – śliwa – jest symbolem czystości i spokoju. W kulturze chińskiej zwracano szczególną uwagę na kształt i zapach tej rośliny. Wstępuje także w zestawieniu innym, tj. z orchideą, bambusem i chryzantemą, tworząc motyw nazywany „czworgiem szlachetnych 四君子 *sì jūn zǐ*”. Motyw ten oznaczał cnotę szlachetności.

W swojej pracy o chińskich ogrodach Yana Rudaj (Rudaj 2018, s. 38) wiele miejsca poświęciła symbolice flory w Chinach, np.:

Ze względu na swoją funkcję zdobniczą, a także znaczenie rośliny ogrodowe odgrywały istotną rolę w symbolice chińskiej. Symbole długowieczności – *lingzhi*, narcyzy i brzoskwinia – oznaczają błogosławieństwo długowieczności zesłane przez nieśmiertelnych. Innym dobrze znanym połączeniem są magnolie, dzika jabłoń i drzewo peonii (Piwonia drzewiasta). Razem sugerują życzenia bogactwa [...].

Pojawiały się także ptaki, zwłaszcza dostojne żurawie, które kojarzono z nieśmiertelnością. Ponadto – tak jak chiński *qilin* (麒麟 *qílín*), mityczne stworzenie

z chińskiej mitologii nazywane czasem „chińskim jednorożcem” – znak żurawia miał również przynosić długowieczność (Malyavin 2003, s. 313).

Kule ażurowe były ozdobione pomysłnymi znakami, jak również motywami z mitologii i literatury chińskiej czy religii. Z powszechnych symboli chińskich na kulach koncentrycznych spotkać można często symbole takie jak: smok (龍lóng) – bardzo pomysłny symbol, swego rodzaju duch opiekuńczy związany z żywiołem wody, oznaczający postać cesarza, feniks (凤凰fènghuáng) – symbol piękna, sprawiedliwości, odrodzenia a także cesarzowej, smok i feniks – oznaczający parę cesarską i dobre małżeństwo, nietoperz (蝙蝠biānfú) – symbol szczęścia, znak nieśmiertelności. Pojawiają się też postacie ludzkie wśród budynków.

Dobrym przykładem kuli ażurowej z symbolami chińskimi jest zestaw: kula – podstawka, który znajduje się w Lizzadro Museum of Lapidary Art w Oak Brook, Illinois, w Stanach Zjednoczonych. Kula powstała w Kantonie w XIX wieku: ma średnicę ok. 14 cm, składa się z 24 warstw, a całość – razem z bogato rzeźbioną podstawą – ma wysokość 50,8 cm.

Fot. 1 Kula ażurowa ze zbiorów Lizzadro Museum of Lapidary Art w Oak Brook.

Źródło: portal *Lizzadro Museum of Lapidary Art* <<https://lizzadromuseum.org/puzzle-ball/>>

Całą powierzchnię zewnętrznej warstwy zajmują wijące się smoki i obłoki. Smok, kojarzony z deszczem i – jako istota przynosząca deszcz i kryjąca się w chmurach – jest symbolem niezwykle pozytywnym. Ażurowe zdobienia kul wewnętrznych, są, naturalnie, mniej skomplikowane – to geometryczne wzory: ażurowe okręgi, gwiazdki. W opisie na stronie muzeum można przeczytać, iż przywodzą na myśl tradycyjne chińskie monety z miedzi.

Uwagę zwraca podstawa kuli, w której też obecny jest symbol smoka. Jednak głównym elementem jest dwójka chłopców bądź mężczyzn, nad którymi unosi się nietoperz – symbol szczęścia. Jeden chłopiec, stojąc, trzyma w rękach kłosa ryżu. Drugi zaś klęczy, w rękach ma okrągłe pudełko, zapewne pojemnik na ziarna lub jedzenie. Prostą zaś interpretacją jest życzenie obfitości zbiorów i dobrobytu.

Kule koncentryczne można znaleźć nie tylko w kolekcjach muzealnych, ale i w zbiorach uniwersyteckich. Dziewięć kul jest wystawionych w Bibliotece Schmucker Hall w Gettysburgu w Pensylwanii (USA). Zostały podarowane w 1959 roku przez Franka Kramera i Johna Hampshire. Od tego czasu znajdują się w specjalnej kolekcji Gettysburg College – *Special Collections and College Archives*, prywatnej uczelni sztuk wyzwolonych, założonej w 1832 roku.

Fot. 2 Ażurowa kula ze specjalnej kolekcji Gettysburg College – *Special Collections and College Archives*.

Źródło: Gush S. *Ivory Puzzle Ball*

Kula przedstawiona na fot. 2 została stworzona w Chinach za czasów dynastii Ming. Warstwa zewnętrzna jest zdobiona podobnie jak kula w Muzeum w Oak Brook – jej powierzchnię także zajmują wijące się smoki. Kule wewnętrzne są dekorowane ażurowo we wzory geometryczne.

ZNACZENIE KUL W KULTURZE

Kule koncentryczne z kości słoniowej są także inspiracją dla innych artystów. Często wykraczają poza ramy rzeźbiarstwa.

Chińskie kule ażurowe stały się natchnieniem dla projektu architektonicznego teatru w Guangzhou. Autorem jeszcze niezrealizowanego projektu o nazwie *Puzzle Ball Theatre* jest firma architektoniczna Steven Chilton Architects z Londynu, promująca się jako grupa innowacyjnych architektów, która łączy w swych projektach kulturę i nowe technologie. *Puzzle Ball Theatre* nie jest pierwszym projektem, który ta firma realizuje w ChRL. Plany i rysunki przyszłego teatru pojawiły się kilka tygodni po tym, jak architekci z pracowni Steven Chilton zaprojektowali las białych kolumn i metalowy dach wokół *Show Theatre* w Wuxi, zainspirowani pobliskim lasem bambusowym Yixing (Walsh 2018).

Puzzle Ball Theatre ma pomieścić dwa tysiące widzów i być świadectwem kultury chińskiej, jak również kultury lokalnej mniejszości Yue. Natchnieniem miała być jadeitowa kula z Guangdong Museum w Guangzhou przedstawiona na zdjęciu poniżej (Guimapang 2018).

Fot. 3 Jadeitowa kula ażurowa z Guangdong Museum w Guangzhou.

Źródło: „Puzzle Ball Theatre”; portal: *Steven Chilton Architects*. <<https://www.sca.design/portfolio-item/sca-puzzle-ball-theatre/>>

Główna konstrukcja planu *Puzzle Ball Theatre* składa się z dwuwarstwowej kopuły utworzonej z rurowych elementów stalowych połączonych z kulistymi węzłami. Kule są pokryte panelami GRC, osadzonymi jak ekran przeciwdeszczowy na podłożu utworzonym z izolowanych paneli aluminiowych i oszklenia. Geometria powierzchni jest również inspirowana „geometrycznymi wzorami znajdującymi się na drewnianych okiennicach pochodzących z regionu”.¹

Poniżej przedstawiona jest wybrana ikonografia, dostępna na stronie *Archdaily.com*:

Fot. 4 Projekt *Puzzle Ball Theatre* w Guangzhou.

Źródło: *Archdaily.com*

Fot. 5 Projekt *Puzzle Ball Theatre* w Guangzhou.

Źródło: *Archdaily.com*

¹ „Puzzle Ball Theatre”. Portal: *Steven Chilton Architects*. <<https://www.sca.design/portfolio-item/sca-puzzle-balltheatre/>>. Dostęp: 2022-04-24.

Fot. 6 Projekt *Puzzle Ball Theatre* w Guangzhou.

Źródło: *Archdaily.com*

Fot. 7 Projekt *Puzzle Ball Theatre* w Guangzhou.

Źródło: *Archdaily.com*

Kule koncentryczne bywają wykorzystywane w tworzeniu biżuterii. Przykład naszyjnika z wykorzystaniem małych kul-azurowych z kości słoniowej można znaleźć na stronie *WorthPoint*.

Naszyjnik ma długość 40,64 cm i pochodzi z posiadłości w Mission Hills w stanie Kansas. Mniej więcej połowa koralików, w przedniej części naszyjnika to małe kule azurowe, mające charakterystyczne otwory i rzeźbienia. Pozostałe są grawerowane mniej finezyjnie – mają 2 lub 3 podwójne geometryczne okręgi. Owalne, podłużne zamknięcie, również wykonane ręcznie, jest z kości słoniowej.²

² „Antique Chinese Carved Faux Ivory Puzzle Ball Necklace”. Portal: *Worthpoint*.<<https://www.worthpoint.com/worthopedia/antique-chinese-carved-faux-ivory-218147065>>. Dostęp: 2022-04-24.

Fot. 8 Naszyjnik inspirowany chińskimi kulami ażurowymi.

Źródło: portal *Worthpoint* <<https://www.worthpoint.com/worthopedia/antique-chinese-carved-faux-ivory-218147065>>

Na tej samej platformie można znaleźć wiszące kolczyki – kule koncentryczne na krótkim łańcuszku, z małą półkulą przy uchu. Są datowane na lata 1900-1920. Wykonano je z kości słoniowej pochodzenia afrykańskiego. Para kolczyków jest w bardzo dobrym stanie, bez pęknięć czy rys. Kolczyki mają średnicę ok. 1,91 cm. Kula ażurowa, według opisu, składa się z trzech kul, a na powierzchni zewnętrznej wyrzeźbiono smoka.

Fot. 9 Kolczyki z chińskich kul ażurowych.

Źródło: portal *Antiquers*. 2019-10-10 <<https://www.antiquers.com/threads/antique-vintage-ivory-puzzle-balls-earrings.41608/>>

O podobnej parze kolczyków, również zachowanej w bardzo dobrym stanie, pisała użytkowniczka *kyratango* na forum internetowym *Antiquers*. Tu także kule ażurowe (nazywane *puzzle balls*) znajdowały się na krótkim metalowym łańcuszku z metalu nieszlachetnego. Kule ażurowe w kolczykach miały średnicę 2,3 cm. W środku znajdowały się trzy kule wewnętrzne (portal: *Antiquers*).

Fot. 10 Kolczyki z chińskimi kulami ażurowymi.

Źródło: portal *Antiquers*. 2019-10-10. <<https://www.antiquers.com/threads/antique-vintage-ivory-puzzle-balls-earrings.41608/>>

Fot. 11 Kolczyki z chińskimi kulami ażurowymi po oczyszczeniu.

Źródło: portal *Antiquers*. 2019-10-10 <<https://www.antiquers.com/threads/antique-vintage-ivory-puzzle-balls-earrings.41608/>>

Właścicielka oczyściła i zmieniła sposób zapięcia kolczyków. Efekt zabiegu przedstawia fot. 11.

Wiele takich kolczyków było wystawianych na aukcjach.³

Ciekawym przykładem wykorzystania motywu chińskich kuli ażurowych są także szachy, w których figury zawierają kule koncentryczne jako swego rodzaju podstawki. Warto wspomnieć, iż wynalezienie gry w szachy przypisuje się właśnie Chińczykom za dynastii Tang (618-906). Według Wolframa Eberharda pierwsze wzmianki o szachach pochodzą również z Chin. Szachy miały „rozwinąć się z mistycznego dokumentu zwanego *Planem Żółtej Rzeki*” (Wolfram 2001, s. 83). Poniżej zdjęcie jednego z zestawu, opublikowanego na stronie *Tooveys*:

Fot. 12 Zestaw figur szachowych z chińskimi kulami ażurowymi o numerze 11 LOT 1049.

Źródło: portal *Toovey's. Antiqua & fine art. Auctioneers & valuers. 2017-04-20.*
 <<https://www.tooveys.com/lots/318003/a-chinese-canton-export-ivory-puzzleball-chess-set/>>

³ Zob. Portal: *Liveauctioneers.* <https://www.liveauctioneers.com/item/13169623_207-pre-ban-ivory-puzzle-ball-earrings>. Dostęp: 2022-04-27.

Wszystkie figury wykonane zostały z kości słoniowej w Kantonie, w połowie XIX wieku. Jeden zestaw jest koloru naturalnego, drugi pomalowano na czerwono. Według opisu zestawy przedstawiają wojsko chińskie i wojska mongolskie. Figury przedstawiają postacie związane z kulturą chińską. Królowie to cesarze, królowe to cesarzowe. Gońce zostali przedstawieni jako mandaryni, skoczkiwie jako jeźdźcy konni, a wieże to słonie z proporcami. Pionkami są żołnierze piechoty (Wong 2017).

Bardzo podobny zestaw, również biało-czerwony, chińsko-mongolski został sprzedany na aukcji *Selling Antiques*. Datowany jest na ok. 1885 rok. Widać na nim ślady użycia – spolerowanie boków i grawerowań, miejscami są widoczne pęknięcia. Figura króla (cesarza) jest najwyższa, ma wysokość 16,5 cm. Największa podstawa figury (zapewne także króla) ma średnicę długości 3,9 cm. Zestaw zawiera elementy ruchome: „kolec” w nakryciu głowy czerwonego króla, jedna czapka czerwonego gońca, flagi wież-słoni (łącznie 4), elementy białej królowej.

Fot. 13 Zestaw figur szachowych z chińskimi kulami azurowymi o numerze LOT 1049.

Źródło: portal *Toovey's. Antiqua & fine art. Auctioneers & valuers*. 2017-04-20. <<https://www.tooveys.com/lots/318003/a-chinese-canton-export-ivory-puzzleball-chess-set/>>.)

Kule azurowe są przywoływane we współczesnej literaturze chińskiej. Porównanie do kul azurowych znajdujemy w opowiadaniu Feng Jicaia pt. „Feng

Piąty Pan” ze zbioru pt. *Siedmiopiętrowa pagoda. Antologia opowiadań współczesnych pisarzy chińskich* (2019)⁴:

Feng Piąty Pan pochodził z miasta Ningbo w prowincji Zhejiang. Ród Feng wydawał dwa rodzaje ludzi: albo kupców, albo uczonych. Wszyscy byli tak mądrzy, że ich głowy wydawały się podobne do kul z kości słoniowej rzeźbionych przez tego kantończyka Weng Wuzhanga: pod jedną warstwą kolejna, a każda osobno zdobiona. Dlatego właśnie kupcy z rodu Feng stawali się bajecznie bogaci, a uczeni z rodu Feng stawali się mistrzami pędzla i osiągnęli wysokie stanowiska urzędnicze.

PODSUMOWANIE

Kulom azurowym przypisuje się znaczenie symboliczne, pełniły funkcję dekoracyjną i często były podarunkami. Uważano je za życzenie pomyślności. Ornamentyka kul i finezyjne wzory reprezentują bogatą symbolikę chińską. Do najczęściej wykorzystywanych symboli należą: smoki, feniksy, znaki nieśmiertelności, wzory florystyczne, czasem postacie ludzkie. Warstwy wewnętrzne z uwagi na to, że były mniej eksponowane, jak i przede wszystkim przez trudność w ich zdobieniu, były dekorowane skromniej, najczęściej w azurowe zwory roślinne i geometryczne. Dekorowano również podstawy, stojaczki czy łańcuchy, które tworzone jako elementy dodatkowe do przytwierdzenia czy dodatkowej dekoracji kuli.

Kule koncentryczne z kości słoniowej są także inspiracją dla innych artystów. Często wykraczają poza ramy rzeźbiarstwa. przykłady wiernego wykorzystania motywu chińskich kul azurowych znajdziemy m.in. w biżuterii, architekturze, szachach czy literaturze, także współczesnej. Pokazuje to duży wpływ kul azurowych na chińską kulturę.

BIBLIOGRAFIA

Eberhard W.

2001 *Symbole chińskie. Słownik*, Kraków.

Feng J.

2019 *Feng Piąty Pan* [w:] *Siedmiopiętrowa pagoda. Antologia opowiadań współczesnych*

⁴ *Siedmiopiętrowa pagoda : antologia opowiadań współczesnych pisarzy chińskich*. [tłum.: Marcin Jacoby, Maria Jarosz, Kacper Kamiński, Katarzyna Sarek, Andrzej Swoboda, Agnieszka Walulik] Warszawa : Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2019.

pisarzy chińskich, Warszawa.

Guimapang K.

2018 *Steven Chilton Architects' Puzzle Ball Theatre is a spherical delight* wpis dla portalu Bustler z dnia online <https://bustler.net/news/6983/steven-chilton-architects-puzzle-ball-theatre-is-a-spherical-delight> [dostęp: 2022-04-19].

Malyavin V.

2003 *Sumerki Dao*. Moskwa.

Pawlak A.

2009 *Ogrody chińskie*, Warszawa.

Rudaj Y.

2018 *Symbolika klasycznych chińskich ogrodów*, Warszawa.

Schaumberg E.

2017 *Carved Ivory Puzzle Balls*, Gettysburg.

Walsh N.

2018 *Steven Chilton Architects' Guangzhou Theater is Inspired by the Ancient Chinese Art of Puzzle Ball Carving* wpis dla portalu ArchDaily z dnia 2018-11-19 online <https://www.archdaily.com/906113/steven-chilton-architects-guangzhou-theater-is-inspired-by-the-ancient-chinese-art-of-puzzle-ball-carving> [dostęp: 2022-04-19].

Wong M.

2009 *A Synopsis of the Culture of Chinese Gardens*, Dunedin.

2017 *LOT 1049* wpis dla portalu Toovey's. Antiqua & fine art. Auctioneers & valuers z dnia 2017-04-20 online <https://www.tooveys.com/lots/318003/a-chinese-canton-export-ivory-puzzleball-chess-set/> [dostęp: 2022.04.27].

Antique Chinese Carved Faux Ivory Puzzle Ball Necklace wpis dla portalu Worthpoint online <https://www.worthpoint.com/worthopedia/antique-chinese-carved-faux-ivory-218147065> [dostęp: 2022-04-24].

Antique/vintage ivory puzzle balls earrings wpis dla portalu Antiquers z dnia 2019-10-10 online <https://www.antiquers.com/threads/antique-vintage-ivory-puzzle-ball-s-earrings.41608/> [dostęp: 2022-04-27].

Kula azurowa wpis dla portalu Artinfo.pl online <https://artinfo.pl/dzielo/kula-azurowa> [dostęp: 2022-02-17].

Liveauctioneers. <https://www.liveauctioneers.com/item/13169623_207-pre-ban-ivory-puzzle-ball-earrings>. [dostęp: 2022-04-27].

Puzzle Ball Theatre wpis dla portalu Steven Chilton Architects online <https://www.sca.design/portfolio-item/sca-puzzle-ball-theatre/> [dostęp: 2022-04-24].

The Illustrious Puzzle Ball wpis dla portalu Lizzadro Museum of Lapidary Art online <https://lizzadromuseum.org/puzzle-ball/> [dostęp: 2022-04-30].

CHINESE IVORY CONCENTRIC SPHERES: MEANING AND SYMBOLISM

Abstract: The work “Chinese openwork ivory spheres – meaning and symbolism” discusses the universally understood symbolism of Chinese concentric spheres. It presents and examines not only the symbols that the sculptors placed on the balls for decorative purposes, but also shows what symbol the openwork spheres themselves became. There is a lot of evidence of the influence of Chinese openwork balls on various fields of art, including small, detailed objects used in jewelry, as well as blueprints for large architectural structures. The author of the work cites many examples with photographs.

Keywords: concentric spheres, puzzle balls, ivory, China, Chinese art

CHIŃSKIE KULE AZUROWE Z KOŚCI SŁONIOWEJ – WSPÓŁCZEŚNIE

Streszczenie: Praca „Chińskie kule ażurowe z kości słoniowej – współcześnie” omawia współczesną produkcję i kolekcje chińskich kul ażurowych kości słoniowej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski. Znajdują się one w kolekcjach muzealnych na całym świecie, również – choć niezwykle rzadko – w Polsce. W pracy opisane zostały zagadnienia: współczesna produkcja kul, chińskie kule ażurowe w Polsce oraz polskie zbiory muzealne kul koncentrycznych z kości słoniowej. Praca przedstawia nieopracowany dotąd temat polskich zbiorów muzealnych oraz przedstawia niepublikowany dotąd w Polsce współczesny stan produkcji tych cennych przedmiotów.

Słowa kluczowe: kule ażurowe, kość słoniowa, Chiny, sztuka

WPROWADZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnej sytuacji tej konkretnej dziedziny sztuki, jaką jest rzeźba kul ażurowych z kości słoniowej. Z powodu globalizacji i komercjalizacji sztuka rzemieślnicza zeszła na drugi plan. Przede wszystkim ze względu na liczne zakazy sprzedaży, handlu a nade wszystko pozyskiwania kości słoniowej, rzeźbienie kul ażurowych z kości słoniowej, podobnie jak cała gałąź sztuki, w której wykorzystywanym materiałem jest kość słoniowa, jest coraz radsze. Mimo to do dzisiaj funkcjonują zakłady, w których kule koncentryczne powstają. Kule ażurowe są obecnie podziwiane w muzeach i różnorodnych kolekcjach. Eksponowane na całym świecie są również kule znajdujące się w rękach prywatnych. Okazy można znaleźć na światowych aukcjach. Osiągają wysokie ceny, niższe ceny oznaczają najczęściej, że kula jest uszkodzona.

Pojedyncze okazy kul azurowych można znaleźć również w Polsce. Historia ich przybycia do Polski jest opisana w drugim podrozdziale, w trzecim zaś przedstawione są wyniki poszukiwań autorki i próby oszacowania ilości okazów kul koncentrycznych w polskich zbiorach muzealnych. Niestety, osoby prywatne nie odpowiedziały na prośbę autorki o kontakt. Z tej przyczyny informacje dotyczące dwóch kul, będących w depozycie w Muzeum Narodowym w Warszawie, nie mogły zostać opublikowane.

PRODUKCJA KUL WSPÓŁCZEŚNIE

W wyniku działań wielu organizacji międzynarodowych handel kością słoniową został objęty międzynarodowym zakazem w 1989 roku. Jednak, jak informuje WWF – *World Wide Fund for Nature*, nadal jest obecny w handlu wewnątrz krajowym niektórych państw.

W ChRL handel kością słoniową został zakazany dopiero 31 grudnia 2017 r., jednak w Hongkongu – przez ponad 50 lat uważanym za najważniejsze i największe miejsce handlu kością słoniową na świecie – do całkowitego zakazu obrotu kością słoniową miało dojść dopiero z końcem 2021 roku. Było tam 400 licencjonowanych sprzedawców kości słoniowej i jak podaje Polskie Radio:

To był często punkt, z którego nielegalna kość słoniowa wyciekała dalej i 90 proc. towaru obracanego przez tych 400 handlarzy wyciekała do Chin kontynentalnych, gdzie jest wielu chętnych kupców na kość słoniową. Oczywiście nie dotyczy to tylko Chin. Podobny problem jest również w takich krajach jak Wietnam. [...] Dotychczas Hongkong był uważany za trzeci co do wielkości światowy rynek przerzutowy dla kości słoniowej, był też kanałem numer jeden dla przemytu tego towaru z Afryki do Azji. Organizacje ekologiczne szacują, że z rąk kłusowników ginie rocznie 30 tysięcy słońi afrykańskich (Kwiatkowski 2016).

Po światowym zakazie sprzedaży kości słoniowej z 1989 roku fabryki w Chinach mogły pozostać otwarte, ponieważ ChRL nadal zezwalała na handel wewnętrzny. System licencjonowania umożliwił dalszy import kłów pochodzących z naturalnej śmierci słońi i konfiskat policyjnych. Ale rozróżnienie między legalnym a nielegalnym handlem według wielu ekologów zacierało się. Dochodzenie przeprowadzone w 2011 r. przez Międzynarodowy Fundusz na rzecz Dobrostanu Zwierząt (IFAW) wykazało, że prawie 60% licencjonowanych sprzedawców i fabryk rzeźbiarskich w Chinach było zaangażowanych w handel na czarnym rynku (Christy 2012, s. 34).

Zakaz handlu kością słoniową miał niebagatelny wpływ na produkcję kul ażurowych z kości słoniowej.

W ChRL rzeźbienie w kości słoniowej zostało w 2006 roku wpisane na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (na poziomie krajowym) (Wei 2018). Jednak kule ażurowe, podobnie jak cała twórczość i wyrobnictwo z kości słoniowej, ze względu na zakaz handlu kością słoniową obecnie nie są już sztuką szeroko praktykowaną. Większość produkcji przypada na koniec XVIII wieku. Dziś sztuka ta powoli odchodzi w przeszłość, choć w Kantonie nadal istnieją warsztaty, które wytwarzają wielowarstwowe kule. Przykładem jest wspomniana fabryka w Daxin, w której pracuje rodzina Weng.

Z uwagi na zakaz handlu kością słoniową rzeźbiarze sięgają po substytuty kości słoniowej, jak: воск pszczeli, agar, a nawet kły mamutów odkopanych z wiecznej zmarzliny syberyjskiej. Rodzina Weng rzeźbi np. w kości mamuta. Niestety, jak można przeczytać na stronie *Shine*, Mo Junhao, zastępca szefa fabryki stwierdził, że przez zakaz handlu kością słoniową fabryka, nie będzie już mogła zarabiać. Wielu rzeźbiarzy, podobnie jak Weng Yaoxiang, jest już w wieku emerytalnym (Holland 2016). Sztuka rzeźbienia prawdopodobnie nie zostanie przekazana szerszemu gronu, wobec czego umiejętności rzeźbienia w kości słoniowej, a więc także rzeźbienie kuli ażurowych będzie stawało się sztuką coraz rzadszą, aż ostatecznie zaniknie.

Jednym z dwunastu chińskich mistrzów rzeźbienia w kości słoniowej jest żyjący wciąż Li Chunke (李春珂 Lǐ Chūnkē). Urodził się w 1949 roku w Pekinie. Kiedy zaczął rzeźbić w kości słoniowej w 1964 roku, liczba słońi w Afryce wciąż rosła. Popyt na kość słoniową w ChRL praktycznie nie istniał, a kły można było kupić za mniej niż 7 USD za kilogram. Dziś cena ta jest bliższa 1100 USD – według badań przeprowadzonych przez *Save the Elephants* (*ibidem*).

Li Chunke uczył się kolejno u mistrzów sztuki i rzemiosła: Yang Shijuna (杨士俊 Yángshìjùn) i Sun Sena (孙森 Sūn sēn) – w ich pracowniach doskonalił umiejętność rzeźbienia w kości słoniowej kwiatów, ptaków i figurek. W 1964 r. wstąpił jako praktykant do Pekinńskiej Fabryki Rzeźbiarstwa z Kości Słoniowej (北京象牙雕刻厂 Běijīng xiàngyá diāokè chǎng). Od 1975 do 1976 studiował w Centralnej Akademii Sztuk i Rzemiosł (中央工艺美术学院 Zhōngyāng gōngyì měi yuàn). W 1983 roku studiował w „Klasie Szkoleniowej Han and Tang Crafts” na Northwestern University (西北大学的“汉唐工艺研修班” Xībèi dàxué de “Hàn Táng gōngyì yánxiū bān”). Na początku 2006 roku został nazwany „中国工艺美术大师 Zhōngguó gōngyì měishù dàshī” – Mistrzem Chińskiej Sztuki i Rzemiosła”. W 2013 roku zdobył drugą nagrodę „薪传奖 Xīn chuán jiǎng – Inheritance Award” – Nagrodę Dziedzictwa dla spadkobierców

chińskiego niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Obecnie jest promotorem w Chińskiej Narodowej Akademii Sztuk oraz w Szkole Sztuki i Projektowania (中国艺术研究院 Zhōngguó yìshù yán jiù yuàn) w Pekińskim Instytucie Technologii Mody (北京服装学院艺术设计学院 Běijīng fúzhuāng xuéyuàn yìshù shèjì xuéyuàn) (zob: *Beijing Eight Imperial Handicrafts Museum*).

Li Chunke mieszka w Pekinie. Podczas wywiadów mówił, że „rzeźba w kości słoniowej reprezentuje tradycyjną chińską kulturę. Chińczycy kochają ją, ponieważ jest to starożytna umiejętność – to praktyka należąca do sztuk imperialnych”. W państwowej fabryce, w której spędził pięć dekad kariery, Li tworzył prace o różnych wymiarach – od drobiazgów po pełnowymiarowe kły ozdobione klasycznymi scenami (*ibidem*).

Zakaz handlu kością słoniową spowodował popyt na materiały alternatywne. Podobne cechy mają mieć kły hipopotama, narwala i morsa, a nawet kły mamutów. Li Chunke wspominał w rozmowie, iż „kiedy nie ma kości słoniowej, używa również wosku pszczelego i agaru” (*ibidem*).

Na rynkach światowych chińskie kule koncentryczne wciąż osiągają wysokie ceny. Przykładowo w roku 2012 brytyjski dom aukcyjny Bonhams sprzedał 11-warstwową kulę na podstawie (całość z kości słoniowej) za 2 tysiące funtów (zob. *Bonhams.com*); kulę 22-warstwową z podstawą amerykański dom aukcyjny Cowan's wystawił w Cincinnati, OH, w roku 2014, za 12 tysięcy dolarów (zob. *Cowan's. A Hindman Company*). Gdy cena jest znacząco niższa (od kilkuset do ponad tysiąca dolarów), warto dokładnie czytać opisy: sprzedający często delikatnie napomykają o śladach uszkodzeń i klejenia, co może sugerować, że obiekt nie został stworzony z jednego bloku materiału.

KULE AŻUROWE W POLSCE

Wacław Odyniec (1922-1999) pisał, iż chińskie produkty dochodziły na terytoria polskie za pośrednictwem szlaku bursztynowego już za panowania dynastii Han (III w. p.n.e. – III w. n.e.) (Odyniec 2001, s. 21), jednak moda na sztukę chińską zapanowała w Polsce dopiero w XVII wieku. Artystyczne wyroby z Chin były świadectwem prestiżu i bogactwa, które przedstawiciele wpierw elit, potem i władców Polski, kupowali i kolekcjonowali. Z czasem pojawiły się specjalne pomieszczenia, pokoje poświęcone tylko sztuce chińskiej, np. gabinety chińskie (Dutkiewicz 2018, s. 13)

Kule ażurowe zaczęły pojawiać się w czasie XVII-wiecznego trendu na sztukę dalekowschodnią. „Orientalizacja smaku artystycznego w Europie w wieku XVI i XVII była skutkiem coraz bliższych kontaktów ze światem islamu i ten nurt

bliskowschodniego egzotyizmu utrzymał się, aż do końca XVIII w. (Karwowska 1986, s. 195)”, a nawet do początków wieku XX.

Przykład szedł z góry – w Pałacu Wilanowskim, rezydencji Jana III Sobieskiego, znajduje się Gabinet Chiński. Jak czytamy w na stronie muzeum:

Od końca XVII wieku w Europie narastała moda na chińszczyznę. Ślady tej mody znajdujemy również w wystroju pałacu wilanowskiego. Gabinet Chiński Króla powstał w czasach Jana III; zgromadzono w nim egzotyczne dalekowschodnie przedmioty z królewskiej kolekcji, które pełniły rolę *curiosities* – egzotycznych osobliwości. Wygląd tego Gabinetu znamy dziś jedynie z opisu w inwentarzu pochodzącym z 1696 roku (Ekielska-Marda 2008).

Za panowania Jana III (1674-1696) można zaobserwować wzrost zainteresowania Chinami wśród szlachty i magnaterii, sprowadzało się to jednak wyłącznie do sztuki i kultury chińskiej. Tymczasem króla, którego intrygowała sztuka chińska, czego dowodem są ryciny, znalezione w jego bibliotece (Dudkiewicz, *ibidem*), wobec Chin miał również zamiary polityczne. Próbował np. nawiązać bezpośredni kontakt z cesarzem Kangxi (康熙 Kāngxī) (1662-1722). Po zwycięstwie wiedeńskim (1683) wysyłał na dwory panujących swój portret, w tym jeden do Pekinu, na co Kangxi odpowiedział osobnym, niestety, niezachowanym, listem. Sobieskim mogła kierować chęć rozślawienia swego imienia (dziś zwana autopromocją), mogli go też namówić do tego jezuiti, mający w Chinach swych przedstawicieli i misje. Jednak bardzo prawdopodobne jest, że Sobieski mógł mieć na myśli sojusz wojskowy:

Jana III Sobieskiego interesowało wiele spraw, przede wszystkim liczebność wojska tego wielkiego cesarza „chińsko-tatarskiego”. Pamiętajmy, że w prowincjach nadamurskich toczyła się wojna rosyjsko-chińska, zakończona pokojem nerczyńskim w 1689 r., który odsunął na 200 lat Rosję od Wielkiego Muru. Wojna ta interesowała polskiego króla dlatego, że Moskwa miała być partnerem w kształtowanej w Europie Świętej Lidze, która była skierowana przeciw Turcji. Zaangażowanie sił i środków Moskwy na Dalekim Wschodzie mogło rzutować na jej udział w przewidywanych działaniach przeciw Turcji.

Sobieski znał też prace o Chinach, w tym Anastazego Kirchera, bo miał je w swojej bibliotece. [...] Interesował się chińskimi obyczajami, organizacją dworu, czyli właściwie rządu. Te i tym podobne pytania stawiał Verbiestowi, aby uzyskać wiarygodne i z pierwszej ręki informacje. Odręczny list króla napisany w Jaworowie jest datowany na 16 listopada 1688 r. (Włodarski i Gang Zhao 2014, s. 25-26).

Sobieski nie pisał tego listu bezpośrednio do cesarza, gdyż było to niezgodne z protokołem dyplomatycznym: adresatem był o. Ferdynand Verbiest (1623-1688), belgijski misjonarz jezuicki, który na dworze Kangxi zajmował się fizyką i miał bezpośredni dostęp do chińskiego władcy. Niestety, z powodu śmierci adresata – 28 stycznia 1688 roku w Pekinie – list króla Polski do cesarza Chin nie dotarł: został odesłany do Europy i zdeponowany w Archiwum Jezuickim w Rzymie.

List monarchy wrócił do Europy i został złożony w Archiwum Jezuickim w Rzymie. Jest on jednak dowodem próby nawiązania stosunków z dworem cesarskim w Pekinie. [...] Niestety, była to tylko próba przerwana przez los [...] (Włodarski, *ibidem*, s. 25-26).

W wiekach późniejszych moda na chińszczyznę wróciła. Polska arystokracja zainteresowała się *chinesoir*, ponieważ taka moda zapanowała w Europie Zachodniej. Za pośrednictwem krajów zachodnioeuropejskich przedmioty chińskie trafiały w granice Polski, gdyż polscy kupcy rzadko wypływali w dalekie podróże (Dudkiewicz 2018, s 13).

Apogeum fascynacji chińszczyzną przypada w Europie – i Ameryce – na wiek XIX. Na statkach transportujących jedwab, porcelanę i inne ładunki często znajdowało się kilka zestawów kul azurowych – prezentów dla rodzin armatorów i oficerów. Kule stały się popularnymi łamigłówkami – zadaniem było np. przetknięcie wykałaczki przez wszystkie warstwy (Dalgety 2006).

Popyt spowodował, że kule koncentryczne zaczęto produkować również w Europie – przede wszystkim w Niemczech. Źródła nie są zgodne, czy powstawały one z inspiracji sztuką chińską i chińskimi kulami koncentrycznymi (zob. Woodhouse 1976, s. 49-50), czy powstały autonomicznie (Sparavigna 2018).

Ciekawostkę tę szeroko opisała Amelia Carolina Sparavigna w artykule „Chinese and European Ivory Puzzle Balls” (*ibidem*). Kule europejskie zdecydowanie odróżniają się od prac chińskich rzemieślników. Są przede wszystkim praktycznie niedekorowane, ich warstwy często nie mają nawet kształtów kul – bywają bardzo mocno wycięte. Pozostawiano w nich też zdecydowanie mniej materiału niż w kulach chińskich, w których artysta wycinał, rzeźbił i finezyjnie dekorował kolejne warstwy kości słoniowej przez niewielkie, nawiercane na powierzchni otwory. Można powiedzieć, że chińscy rzemieślnicy koncentrowali się na ornamentyce, podczas gdy twórcy europejscy skupiali się na osiągnięciu idealnej symetrii, geometrii. Kulę europejską można zobaczyć na wystawie stałej Muzeum Bursztynu w Gdańsku.

ZBIORY POLSKIE

Chińskie koncentryczne kule ażurowe są eksponatami w muzeach na całym świecie. Wielkie zbiory rzeźb z kości słoniowej znajdują się w kolekcji Muzeum Pałacu Narodowego w Tajpej. W Polsce chińskie kule ażurowe z kości słoniowej są cenną rzadkością kolekcjonerską. Znaleźć je można w kilku muzeach, są również w rękach osób prywatnych.

Najbardziej znany okaz, opisany także w opracowaniach tajwańskich, znajduje się w Muzeum Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie. Jest to wykonana z kości słoniowej kula, rzeźbiona ażurowo, ozdobiona długim frędzlem z jedwabiu, zawierająca w sobie 13 mniejszych koncentrycznych kul, z których każda dekorowana jest innym ornamentem i porusza się niezależnie.

Po raz pierwszy wymieniona została w inwentarzu pałacowym z 1832 roku. Kupił ją do swojej kolekcji sztuki dalekowschodniej w roku 1814 Stanisław Kostka Potocki (1755-1821). Sprzedawcą był paryski antykwariusz o nazwisku Daval (Duval?), mający sklep na 7 Quai Malaquai, a rachunek zakupu na 300 franków zachował się do dziś w Archiwum Głównym Akt Dawnych (zob. Ekielska-Mardal).

Anna Ekielska-Mardal w opisie tego artefaktu podaje też, że:

W swojej rozprawie dotyczącej sztuki dalekowschodniej włączonej do słynnej publikacji „O sztuce u dawnych” J.J. Winckelmana, którą S. K. Potocki przetłumaczył na język polski i wydał w 1815 roku, znajdujemy taki fragment: «Zadziwiający co do ukończenia i pracy, a często smakowemi są rżnięcia Chińczyków z słoniowej kości. Robią oni kule czasem dość ogromne, których się niekiedy dwadzieścia i więcej zamkniętych jedna w drugiej znajduje, wszystkie tak subtelnie przedrażone, że do koronek porównywać można, a to wyrobione w kwiaty, kratki i inne im właściwe ozdoby, praca zadziwiającej cierpliwości i zręczności.»

Stanisław Kostka Potocki jest ważną postacią związaną z Wilanowem i sztuką pałacową. Nadzór i dbałą opiekę nad Wilanowem Potocki objął w roku 1799. Wykazał się dużą wiedzą, również z dziedziny sztuki chińskiej, czego dowodem jest Apartament Chiński pałacu (Dutkiewicz 2018, s. 40). Kupił dla Wilanowa wiele przedmiotów z kości słoniowej pochodzenia chińskiego, w tym właśnie wspomnianą kulę ażurową.

Jedna kula wykonana z kości słoniowej znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie – jest to depozyt osoby prywatnej i z tego powodu informacje nie mogą zostać opublikowane.

Fot. 1 Chińska azurowa kula ze zbiorów Muzeum Pałacu Króla Jana III Sobieskiego w Wilanowie.

Źródło: karta katalogowa kolekcji „Rzemiosło artystyczne” (opis: Chiny, Kanton?, 1. połowa XIX w., kość słoniowa, rzeźbiona, jedwabna pętelka z chwostem, Ø 11,5 cm, Wil. 836)

Kulę azurową posiada też Muzeum Narodowe w Krakowie (numer inwentaryzacyjny: MNK VI-6644) – była ona eksponowana w 2015 roku w ramach wystawy „W przestrzeni Smoka. Sztuka chińska w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie”, której kuratorami były kustosz Beata Pacana i kustosz Beata Romanowicz. Azurowa kula „krakowska” składa się z dziesięciu kul koncentrycznych. Posiada ozdobny łańcuch (zakończony figurką smoka) i chwost. Zewnętrzna kula dekorowana jest pejzażem, w którym dostrzec można architekturę ogrodową. Zwieńczeniem kuli jest figurka kobiety, która w lewej ręce trzyma liść lotosu, a w prawej owoc brzoskwini. Jest to przedstawienie jednej z Ośmiu Nieśmiertelnych – He Xiangu (何仙姑 Hé Xiāngū), patronki lekarzy, której atrybutami są rośliny, z którymi została zaprezentowana: lotos i brzoskwinia. Kula łącznie zawiera dwanaście okrągłych otworów (Fot. 2).

Fot. 2 Chińska ażurowa kula ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie

Źródło: opis katalogowy wystawy „W przestrzeni Smoka. Sztuka chińska w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie”: epoka Qing, XIX w. kość słoniowa, ze zbiorów Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie, 1950; MNK VI-6644.

Dwie kule z kości słoniowej znajdują się w zbiorach Muzeum Azji i Pacyfiku im. Andrzeja Wawrzyniaka w Warszawie. Obie znajdują się w dziale Azji Wschodniej.

Pierwsza, o identyfikatorze MAP 16378, została nazwana „Dekoracyjna kula na podstawie”. Jest datowana na pierwszą połowę XX wieku. Ma wysokość 43,5 cm. W sporządzonym przez kustoszy Muzeum opisie czytamy, że kula nie posiada funkcji użytkowej, drobiazgowo opisano także ornamentykę tego obiektu:

Dekoracyjny przedmiot z kości słoniowej, w kształcie stojaka na czapkę urzędnika, jednak prawdopodobnie bez funkcji użytkowej /kula nie jest trwale zamocowana/. Składa się z kilku elementów łączonych ze sobą na gwinty. Obecnie połączenia są niezbyt stabilne, możliwe, że brakuje jakiegoś elementu. [...] Górna powierzchnia w obłoki i łuskę, w płytkim reliefie, pośrodku gwintowany otwór. [...] Zewnętrzna powierzchnia rzeźbiona w smoki, wewnątrz 3 lub 4 mniejsze, ruchome kulki rzeźbione w drobne otworki, okrągłe i gwiaździste. Z górnym gwintem kulki łączy się toczony element: jednobalaskowa tralka i wychodzący z niej prosty trzon /łączna wys. ok. 7,3 cm/. Być może w tej partii brak nieznanego elementu dekoracyjnego. [...] Wyżej następna toczona tralka, z balasków i podwójnych pierścieni, wys. 4,6 cm. Do niej przykręca się rodzaj płaskiej miseczki, nie-dekorowanej o śr. 6,3 cm. Na miseczce kładzie się bez mocowania główną kulę o śr. ok. 8 cm. Jej wewnętrzna powierzchnia rzeźbiona ażurowo, w wysokim reliefie, w smoki i chmury. Wewnątrz 10 lub 11 ruchomych kul; pierwsza w ażurową siatkę z monet, rozetek i meandra, kolejne w drobne otworki, gwiaździste i okrągłe (MAP 16378, System muzealny MONA. Muzeum Azji i Pacyfiku).

Fot. 3 Chińska ażurowa kula ze zbiorów Muzeum Azji i Pacyfiku

Źródło: opis katalogowy eksponatu; Ażurowa kula / Chiny / l. 50 XX w.; „MAP 16378”. System muzealny MONA. Muzeum Azji i Pacyfiku.

Drugi obiekt tego typu w Muzeum Azji i Pacyfiku posiada identyfikator MAP 20706. Zapisana nazwa to „kula ażurowa”, jednak w rubryce niżej czytamy: „bibelot z kości słoniowej – ażurowa kula na figuralnej podstawie”. Ta kula z podstawką również datowana jest na połowę XX wieku. Całość ma wysokość 26 cm i maksymalną średnicę 6 cm.

Dekoracyjny bibelot – ażurowo rzeźbiona kula na smukłej, wysokiej podstawie (o łącznej wys. ok. 20,5 cm). Całość wykonana z kości słoniowej. Cokolik (śr. 6 cm) o krawędzi wyciętej w delikatne, „wystrzępione” ząbkowanie. Na nim stoi smukła figurka Zhang Guolao, jednego z Ośmiu Nieśmiertelnych. Starszy mężczyzna w powłóczystej, lekko rozwianej szacie i miękkiej czapce trzyma w prawej ręce swój atrybut: prosty instrument muzyczny, bambusową tubę z dwoma kijkami wewnątrz, zaś lewą ręką gładzi się po długiej brodzie. Nad jego głową podstawa przybiera formę toczonej tralki, mniej więcej w połowie przerwanej figurką gołębia z rozłożonymi skrzydłami, siedzącego na nieregularnej podstawie. Tralka zwieńczona jest miseczką, na której spoczywa nieumocowana kula o śr. ok. 6 cm. Jej zewnętrzna powierzchnia jest plastycznie rzeźbiona w smoki wśród chmur, warstwy wewnętrzne (prawdopodobnie pięć) w drobny, regularny, geometryczny ornament. Czysto dekoracyjne kule tego typu co najmniej od XVIII w. były popularnym wyrobem chińskiego rzemiosła, przeznaczonym na rynek europejski („MAP 20706”. System muzealny MONA. Muzeum Azji i Pacyfiku).

Co ciekawe, kula ta znajdowała się w kolekcji polskiej pianistki Natalii Hornowskiej (1911-1987), która w latach pięćdziesiątych XX wieku „w konserwatorium w Tianjinie przygotowywała pierwszych chińskich kandydatów na Konkurs Chopinowski”. (*ibidem*) Pianistka sama uczestniczyła w tym konkursie (w roku 1937 została wyróżniona dyplomem honorowym), później była profesorem w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej (PWSM; obecnie: Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina) w Warszawie.

Łącznie więc w polskich zbiorach znajduje się pięć ażurowych kul – wszystkie wykonane z kości słoniowej. Spośród nich tylko kulę z Muzeum Jana III Sobieskiego w Wilanowie można podziwiać na wystawie stałej. Kula z Muzeum Narodowego w Krakowie prezentowana jest na wystawach czasowych. Również obie kule z Muzeum Azji i Pacyfiku bywają eksponowane tylko czasowo. Kula z Muzeum Narodowego w Warszawie jest obiektem depozytowym i nieeksponowanym.

Fot. 4 Chińska ażurowa kula ze zbiorów Muzeum Azji i Pacyfiku

Źródło: opis kontekstowy wystawy „Muzeum – a po co?”; opis: Ażurowa kula / twórca z Chin / l. 50 XX w.; „MAP 20706”, Portal: [Muzeumazji.pl](https://wystawa.muzeumazji.pl/muzeum-a-po-co/opisy-kontekstowe/) <<https://wystawa.muzeumazji.pl/muzeum-a-po-co/opisy-kontekstowe/>>.

BIBLIOGRAFIA

Christy B.

2012 *Ivory Worship*. “National Geographic Magazine”, vol. 222, no. 4.

Dalgety J.

2006 *19th Century Chinese Ivory Puzzle Sets*, online: <https://www.puzzlemuseum.com/puzzles/ivory/Chinese%20Puzzles%20v12.pdf> [dostęp 2020-01-04].

Dudkiewicz P.

2018 *Motywy „chinoiserie” w sztuce polskiej XVII – XIX wieku*, Warszawa.

Ekielska-Mardal A.

2008 *Moda na chińszczyznę w pałacu wilanowskim* wpis dla portalu *Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie* z dnia. 2008-12-30, online: https://www.wilanow-palac.pl/moda_na_chinszczyzne_w_palacu_wilanowskim.html dostęp [2023-03-28].

Ekielska-Mardal A.

b.d. *Kula z kości słoniowej. Karta katalogowa kolekcji* wpis dla portalu *Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie* online https://www.wilanow-palac.pl/kula_z_kosci_sloniowej.html [dostęp: 2023-03-27].

Holland O.

2016 *Beijing's master ivory carvers cling to a controversial art* wpis dla portalu *CNN World online* <https://edition.cnn.com/2016/03/13/asia/china-ivory-carvers/index.html> [dostęp: 2023-03-28].

Karwowska E.

1986 *Orient i orientalizm w sztuce*, materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków grudzień 1983, Warszawa.

Krecisz M.

2022 *Hong Kong zakazuje handel kością słoniową* wpis dla portalu *ZenEthically* z dnia 2018-08-24 online <https://zenethically.com/dobre-wiesci-hong-kong-zakazu-je-handel-koscia-sloniow> [dostęp: 2023-03-28].

Kwiatkowski D.

2016 *Hongkong zakazał handlu kością słoniową* wpis dla portalu *Polskie Radio* z dnia 2016-01-22 online <https://www.polskieradio.pl/13/273/Artykul/1573280,Hongkong-zakazal-handlu-koscia-slioniowa> [dostęp: 2023-03-28].

Odyniec W.

2001 *Znajomość cywilizacji chińskiej w Polsce do końca XVIII wieku*, [w:] J. Włodarski (red.), *Chiny w oczach Polaków do XX wieku*, Gdańsk.

Sparavigna A.

2018 *Chinese and European Ivory Puzzle Balls*, Zenodo.

Wei R.

2018 *Ivory carvers try to find ways to keep skills alive* wpis dla portalu Shine z dnia 2018-01-16 online <https://www.shine.cn/news/nation/1801169073/> [dostęp: 2023-04-28].

Włodarski J., Gang Z.

2014 *Kontakty Polski z Chinami od XIII do końca XVIII wieku – próba nowego spojrzenia*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, zeszyt 5, Gdańsk.

Woodhouse C.

1976 *Ivories: A History and Guide*, Exeter.

2012 *A Chinese carved ivory puzzle ball on stand* wpis dla portalu *Bonhams.com* z dnia 2012-10-17, online https://www.bonhams.com/auctions/19847/?bid_lot_no=4358180#/MR0_page=31&MR0_length=10&MR0_category=list&m0=0 [dostęp: 2023-04-01].

A Collection of Chinese Ivory Puzzle Balls wpis dla portalu *Cowan's. A Hindman Company* z dnia 2014-03-24 online <https://www.cowanauctions.com/lot/chinese-ivory-puzzle-ball-113772> [dostęp: 2023-04-01].

Ivory Puzzle Ball. Zhuanxingiu wpis dla portalu *Skinner* z dnia 2011-06-03, online <https://m.skinnerinc.com/auctions/2549B/lots/557> [dostęp: 2023-03-27].

李春珂 wpis dla portalu *Beijing Eight Imperial Handicrafts Museum*, online <http://www.bj8museum.com/h-col-140.html> [dostęp: 2023-03-29].

MAP 16378. System muzealny MONA. Muzeum Azji i Pacyfiku. [dostęp: 2023-03-28].

MAP 20706. System muzealny MONA. Muzeum Azji i Pacyfiku. [dostęp: 2023-03-28].

MNK VI-6644. Katalog wystawy „W przestrzeni Smoka. Sztuka chińska w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie”, 2015.

Opisy kontekstowe wpis dla portalu *Muzeumazji.pl*, online <https://wystawa.muzeumazji.pl/muzeum-a-po-co/opisy-kontekstowe/> [dostęp: 2023-03-25].

CHINESE IVORY CONCENTRIC SPHERES: TODAY

Abstract: The work “Chinese openwork ivory balls – nowadays” discusses the contemporary production and collections of Chinese openwork ivory spheres, with particular emphasis on Poland. They can be found in museum collections around the world, also – though extremely rarely – in Poland. The paper describes the following issues: contemporary production of spheres, Chinese openwork balls in Poland and Polish museum collections of concentric spheres made of ivory. The work presents a hitherto unexplored topic of Polish museum collections and presents the contemporary state of production of these valuable items, which has not been published in Poland so far.

Keywords: concentric spheres, puzzle balls, ivory, China, Chinese art

ZARZĄDZANIE MEDIAMI CYFROWYMI W DOBIE KRYZYSU

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie wpływu implementacji innowacyjnego sposobu komunikacji społecznej bazującej na cyfryzacji mediów, w kontekście interakcji z kryzysem pandemicznym, który w znacznym stopniu wywołał negatywne skutki społeczne. W artykule został stosunkowo obszernie przybliżony zakres tematyki roli mediów tradycyjnych i społecznościowych w kontekście dyskomfortu społecznego w okresie pandemii. Autor zaprezentował zbiór ważniejszych wyników badań, istotnych dla tematu opracowania oraz teorie i stanowiska dotyczące aktualnych zjawisk spowodowanych sytuacją kryzysową. W opracowaniu przedstawiono procesy i praktyki stosowane w okresie sytuacji kryzysowych przez organizacje medialne oraz koncepcje działań w postaci deskrypcji przyjętych na potrzeby przygotowania strategii i metodyki wdrażania innowacji medialnych. Wybór tematu został zainspirowany minionymi zjawiskami kryzysowymi, które przyniosły wiele nowych doświadczeń dla nauki oraz ludzkości, jednak do chwili obecnej zagrożenie nie zostało całkowicie wyeliminowane i w każdej chwili możliwa jest jego reemigracja.

Słowa kluczowe: Zarządzanie, media, pandemia innowacje

WPROWADZENIE

Media cyfrowe już od dłuższego czasu odgrywają istotną rolę w komunikowaniu społeczeństwa w wymiarze krajowym i światowym, odzwierciedlają się szczególnie w postaci telewizji, radia i internetu (Briggs i Burke 2010, s. 152-159). Cyfryzacja¹ tzw. tradycyjnych mediów umożliwiła stworzenie większej lic-

¹ Cyfryzacja – proces rozpowszechnienia i popularyzacji techniki cyfrowej oraz wprowadzenia na szeroką skalę infrastruktury elektronicznej. Początki cyfryzacji to telekomunikacja cyfrowa, czyli transmisja nie sygnałów analogowych, ale ciągów 0 i 1, zob. Papińska-Kacperek 2010.

by programów, a tym samym zwiększenia ilości serwowanych informacji, rozrywki oraz komunikacji społecznej, poprawiając znacznie rankingi ich popularności (Adamski 2012, s. 55-65).

Celem opracowania jest przedstawienie wpływu implementacji innowacyjnego² sposobu komunikacji społecznej bazującej na cyfryzacji mediów, w kontekście interakcji z kryzysem pandemicznym, który w znacznym stopniu wywołał negatywne skutki społeczne. W artykule zaprezentowana jest korelacja oddziaływania mediów tradycyjnych i społecznych (Konarska, Szynol 2016, s. 43-49). Na populację korzystającą z serwisów informacyjnych w zakresie wydarzeń kryzysowych, a w ostatnim czasie związanych z zagrożeniem pandemią.

Analiza pozwala zdobyć szerszą wiedzę (Apanowicz 2005, s. 11-15) z obszaru zarządzania innowacjami medialnymi, wykorzystywania tradycyjnych i sieciowych social mediów w czasie pandemii oraz powstałych nowych fenomenów medialnych w postaci fake newsów i niebezpiecznego zjawiska tzw. Infodemii³. Autor zamieścił zestawienie ważniejszych wyników badań wykonanych na zlecenie UKE (Urząd Komunikacji Elektronicznej) dotyczących funkcjonowania rynku telekomunikacyjnego, w tym korzystania przez społeczeństwo z mediów elektronicznych (Batorski 2011, s. 32-35) w okresie pandemii. W opracowaniu poruszona została kwestia reakcji instytucji państwowych na pojawiające się nowe niebezpieczne zjawiska społeczne, które systematycznie wymuszają intensyfikację modyfikacji regulacji prawnych w celu skuteczniejszego zapobiegania szerzeniu dezinformacji przez wszelkiego rodzaju coraz popularniejsze portale społecznościowe i komunikatory, niepodlegające nadzorowi i regulacjom prawnym (UKE 2019, s. 31-40).

ODDZIAŁYWANIE MEDIÓW ELEKTRONICZNYCH

W obecnej dekadzie szybkiego rozwoju komunikacji społecznej, bardzo ważną rolę w życiu człowieka spełniają mass media (Albarran 2002, s. 23-29). Każdego dnia oglądamy telewizję, słuchamy radia, przeglądamy prasę i surfujemy w internecie. Dominującą rolę w mnogości serwowanych informacji w całym spektrum mediów publicznych i komercyjnych odgrywa bezspornie wszechobecny i powszechnie wykorzystywany przez wszystkie grupy społeczne internet

² Oslo 2018 – Innowacja to nowy lub ulepszony produkt lub proces (lub ich połączenie), który różni się znacząco od poprzednich produktów lub procesów danej jednostki, który został udostępniony potencjalnym konsumentom (produkt) lub wprowadzony do użytku przez jednostkę (proces).

³ Infodemia, wg. WHO – nadmiar informacji nieprawdziwych lub wprowadzających w błąd, w środowisku medialnym w czasie pandemii.

(Dzierżyńska-Mielczarek 2018, s. 117-143). Środek, ten ceniony jest ze względu na szybkość dostępu do informacji, jego różnorodny i często aktualizowany wybór serwisów krajowych i światowych, a przede wszystkim łatwy w obsłudze i dostępny przez 24 godziny na dobę stacjonarny i mobilny dostępny w każdym zakątku świata. Współczesny użytkownik mediów elektronicznych (Adamski i in. 2012, s. 111-132) codziennie korzysta z sieci i nie może funkcjonować bez natychmiastowego dostępu do usług medialnych serwowanych przez dostawców na nośnikach tradycyjnych i sieciowych, które sprawiają, że coraz więcej osób wręcz nałogowy, nieświadomie uzależnia się od potrzeby korzystania z serwisów medialnych zarówno w domu, jak i miejscach pracy (Czekaj 2007, s. 6-8).

ETYKA MEDIÓW W KRYZYSIE

Zdarza się, że niektóre media informacyjne w pogoni za pozyskaniem szerokiego odbiorcy, często posuwają się do działań graniczących z przestrzeganiem etyki zawodowej i dziennikarskiej (Pleszczyński 2014, s. 78-113), podając często niesprawdzone, niewiarygodne informacje w postaci fake newsów (*Mały leksykon postprawdy* 2018) plotek lub półprawd, a wszystko po to, aby wyróżnić się wśród coraz większej konkurencji informacyjnej (Lievrouw Leah 2012, s. 93-98). W efekcie, media wywołują u swoich odbiorców wyobraźnię świata często nie-realnego, wypaczonego przez pryzmat redakcji tworzącej przekaz medialny (Pokorna-Ignatowicz 2011, s. 17-33). Szczególnie na pozycję czołową wysuwają się tzw. brukowce, które wywołują u swoich czytelników przekonanie, że życie to jedno wielkie pasmo walki o przetrwanie, naszpikowane pasmem nieszczęść, w którym towarzyszy poczucie lęku i beznadziejności (Wojciszke 2020, 20-34). Pomijając wyjątki medialne, które uprawiają specyficzną strategię w swej działalności dziennikarskiej, pozostałe media elektroniczne niejednokrotnie zwracają uwagę na zjawiska, które występują w szerszym wymiarze terytorialnym lub globalnym dotyczącym wiedzy, polityki i gospodarki (Nierenberg 2011, s. 57-73). Szczególne zadanie przypada mediom tradycyjnym w okresach zagrożenia kryzysowego, które informują na bieżąco społeczeństwo o sytuacjach epidemiologicznych czy decyzjach organów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe (Pleszczyński 2014, s. 78-113). Istotną rolę w komunikowaniu odgrywają również media społecznościowe w ujęciu zarówno pozytywnym, jak i negatywnym. Mogą one być wykorzystane do szerzenia fałszywych informacji, a nawet pewnych form manipulacji.

MEDIA ZARZĄDZANIE I POLITYKA

Dla większości przedsięwzięć gospodarczych, zarówno medialnych, jak i typowo produkcyjnych czy handlowych (Wziątek-Kubiak 2011, s. 103-114), powodzenie lub klęskę w biznesie kreują tzw. prawa wolnego rynku, lub jak to określił Adam Smith „Niewidzialna ręka” (Smith 2003). Jednak większość dojrzałych organizacji stosuje innowacyjne metody i techniki zarządzania, które gwarantują w dużej mierze odniesienie sukcesu rynkowego (Wziątek-Kubiak 2011, s. 104-109). Możliwość kreowania własnego scenariusza przyszłych wydarzeń jest istotnym motywatorem dla kadry zarządzającej organizacją medialną zorientowanej na osiągnięcie przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa, która wiąże się z uzyskaniem wyższej zyskowności i rentowności od innych organizacji z branży, a przede wszystkim popularności (Lievrouw Leah 2012, 99-113). Dominację organizacji medialnej można też określić jako jej siłę lub słabość w stosunku konkurencji względem całokształtu dostępnych możliwości, którymi dysponuje cała instytucja medialna (Sajkiewicz 2002, s. 100-106).

Analizując rozwój mediów cyfrowych w kontekście otaczającego świata informacji, polityki i gospodarki, które wzajemnie się uzupełniają w życiu publicznym (Sajkiewicz 2002, s. 85-96), warto nadmienić, że media odgrywają ważną rolę w środowisku społeczno-politycznym ze względu na fakt, że politycy bez mediów stają się dla społeczeństwa prawie anonimowi, bez możliwości podzielenia się z wyborcami o swoich osiągnięciach i realizacji obietnicy wyborczej (Sawński 2004, s. 85-87). W tym miejscu należy zaznaczyć, że to dzięki wspólnej symbiozie świata polityki i mediów, powstają konstruktywne decyzje prawne i przedsięwzięcia profilaktyczne w niwelowaniu niebezpieczeństwa zaistnienia ewentualnej groźby wystąpienia antagonizmów lub potencjalnych kryzysów społecznych na wzór pandemii (Lievrouw Leah 2012, s. 222-231).

INNOWACYJNE MEDIA TRADYCYJNE I SPOŁECZNOŚCIOWE

Celem każdej organizacji, a szczególnie medialnej jest korzystanie z narzędzi wspierających efektywne zarządzanie organizacją, skuteczny nadzór, poszanowanie praw pracowniczych oraz przejrzystą komunikację przedsiębiorstwa z otaczającym rynkiem (Wojtaszczyk 2012, s. 53-57). „Dobre praktyki organizacji medialnej” jako zbiór zasad ładu organizacyjnego oraz reguł postępowania mających wpływ na kształtowanie relacji przedsiębiorstwa z jego otoczeniem rynkowym, są ważnym elementem budowania pozycji konkurencyjnej na obszarze swojego działania (Karwińska, Wiktor, 2008, s. 40-46). Samo stosowanie dobrych

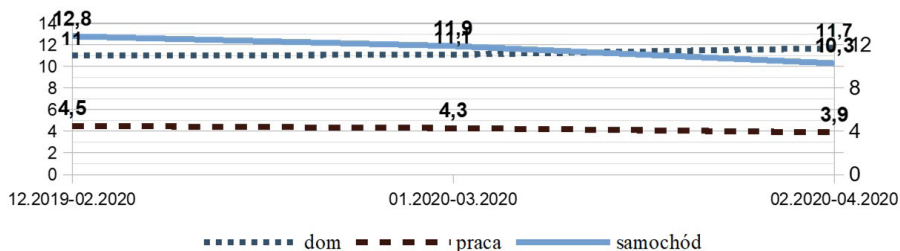
praktyk w mediach nie gwarantuje przywilejów, lepszych wyników lub wyższych wycen, ale uwiarygodnia raportowane wyniki osiągniętych sukcesów. Wolny rynek nie nagradza przedsiębiorców medialnych za „dobre zachowanie”, jednak często karze za ich brak (Wziątek-Kubiak 2011, s. 133-141). Organizacje mediów cyfrowych, które nie stosują dobrych praktyk, zdecydowanie częściej wpadają w trudności, na które rynek konkurencyjny reaguje bardzo szybko. Z kolei stosowanie dobrych praktyk, przyjaznych dla otoczenia, wymaga od organizacji dużo pracy, wysiłku oraz nakładów. Niezależnie jednak od kosztów, stosowanie dobrych praktyk pozwala mediom zdobyć zaufanie swoich kontrahentów (Albarran 2002, s. 11-18).

MEDIA TRADYCYJNE VERSUS SPOŁECZNOŚCIOWE

Tradycyjne media dystrybuowane drogą transmisji naziemnej (Batorski 2011, 13-25), aby nie pozwolić na utratę swojej pozycji na rzecz innych mediów udostępnianych za pośrednictwem sieci internetowej, starają się zoptymalizować i dopasować ofertę programową nawet dla najbardziej wymagających odbiorców. Przeprowadzane na bieżąco badania opinii społecznej (Lisiński i Szarucki 2020, s. 39-44) w zakresie słuchalności i oglądalności tradycyjnych mediów dowodzą, że jest o co walczyć, a w szczególności, gdy tzw. „tort reklamowy” dzieli się na coraz więcej fragmentów, a wpływy z reklamy szybko się kurczą. W ostatnim analizowanym okresie umiarkowanie wzrosła oglądalność telewizji, a na poziomie constans utrzymują się wyniki stacji informacyjnych (McKinsey&Company 2016). Natomiast w mediach internetowych, zauważalny jest znaczny wzrost zainteresowania społeczeństwa usługami logistycznymi tzw. home delivery⁴, który najwyraźniej odzwierciedla się w branży spożywczej. Odczuwalnym dla mediów elektronicznych zjawiskiem, są zmiany w intensywności korzystania z ich usług. Ewidentne zmiany w zachowaniu konsumentów widoczne są w badaniach słuchalności (wykres nr 1) na przykładzie tradycyjnego radia (Lombardo 2017, s. 7-19). Konsumenti radia przystosowując się do nagłych zmian sposobu wykonywania swoich obowiązków zawodowych, dynamicznie zmienili swoje zachowania oraz styl życia. W tym przypadku, zamiast przemieszczenia się do i z pracy, znaczna grupa podjęła pracę zdalną, co automatycznie przełożyło się na intensywność i sposób korzystania z tradycyjnych mediów (Sawński 2004, s. 89-92).

⁴ <http://www.homedelivery.pl/#/> [dostęp: 20.08.2021].

Wykres 1. Trendy słuchalności radia ogółem w okresie pandemii (mln).

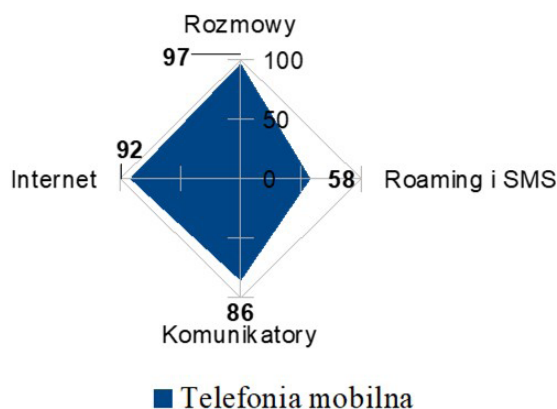

Źródło: Opracowanie własne; Radio Track, Kantar Polska, target: wszyscy 15-75 lat.

WYKORZYSTANIE NOŚNIKÓW INFORMACJI W PANDEMII

Pandemia bezspornie spowodowała rewolucję na rynku telekomunikacyjnym, a w szczególności medialnym. Wiele osób zmuszonych zostało do zmiany swoich nawyków korzystania z usług pomocnych w podstawowej egzystencji życiowej. Osoby starsze należą do grupy wiekowej, która w największym stopniu zmieniła swoje nawyki w korzystaniu z placówek usługowych (Czekaj 2007, s. 10-13). Najwięcej osób zaczęło wykorzystywać nośniki telekomunikacyjne w korzystaniu z bankowości, zakupów w internecie oraz telemedycynie. Pandemia wyraźnie spowodowała widoczne zmiany w przyzwyczajeniu do sposobu korzystania przez społeczeństwo z elektronicznych rozwiązań teletechnicznych (UKE 2020), w których do tej pory najczęściej wykorzystywane były tradycyjne połączenia głosowe, na rzecz coraz powszechniejszych komunikatorów i różnych odmian social mediów takich jak; Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok, itp. Istotną zmianą w korzystaniu konsumentów z usług medialnych można zauważyć w zakresie związanym z codziennymi obowiązkami bytowymi (Wojtaszczyk 2012, s. 58-61). Oprócz korzystania z dotychczasowej formy usług teletechnicznych jako podstawową funkcję w pandemii zaczęła odgrywać łączność przy wykorzystaniu specjalistycznych systemów do nauki i pracy zdalnej. Na wykresie nr 2 przedstawiona została intensywność wykorzystania dostępnych usług telekomunikacyjnych w okresie pandemii.

Wykres 2. Korzystanie z usług telekomunikacyjnych przez konsumentów w okresie pandemii (%).

Źródło: Opracowanie własne; UKE – Raport z badania ilościowego 2021.

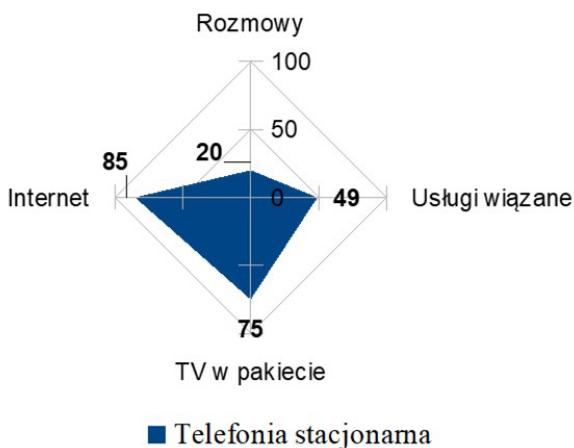
MANAGEMENT W DIGITALNYCH MEDIACH, SZANSE I RYZYKA

Ograniczenia, które wynikły w związku z pandemią potwierdziły, że mobilne innowacyjne rozwiązania komunikacji społecznej, pełnią nie tylko rolę narzędzi rozrywki, ale stanowią też źródło informacji i posiadają rozległe funkcje użytkowe, bez których w okresie izolacji publicznej trudno byłoby sprostać potrzebom łączności i wzajemnego kontaktu (Wojciszke 2020, s. 461-463). Codziennie funkcjonowanie społeczeństwa wymaga osobistych kontaktów międzyludzkich, a w ostateczności zastąpionych rozwiązaniami medialnymi, które w wielu przypadkach zastępowały lub pomagały w sytuacjach, kiedy to kontakt bezpośredni face-tu face był niemożliwy (Wojciszke 2020, s. 220-222). Z badań wynika, że media elektroniczne służyły praktycznie we wszystkich możliwych gałęziach gospodarki oraz edukacji (Czekaj 2007, s. 15-16). Treści przesyłane za pomocą urządzeń teletechnicznych dotyczyły przede wszystkim nauki, pracy, medycyny, finansów oraz spraw społecznych i gospodarczych (Wojtaszczyk 2012, s. 42-51). Często poruszonymi tematami były też sprawy związane z nowymi obostrzeniami i utrudnieniami w codziennym funkcjonowaniu. Wątki te często przenikały się wzajemnie, jednak oscyływały najczęściej wokół aktualnych wydarzeń związanych z epidemią.

Konfrontacja społeczeństwa z pandemią, ujawniła pewne konkluzje, które dobitnie wskazują na podział usług teletechnicznych wykorzystywanych w urządzeniach komunikacji międzyludzkiej. Badania wskazują na powstały wyraźny

podział usług świadczony w sieciach stacjonarnych i mobilnych. Wykres nr 3 zamieszczony w opracowaniu ilustruje wyniki badań i tendencje w zmianach zainteresowania stacjonarnym dostępem do mediów, z którego wynika, że najczęściej jest on wykorzystywany jako połączenie internetowe z dodatkiem telewizyjnym.

Wykres 3. Korzystanie z usług telekomunikacyjnych przez konsumentów w okresie pandemii (%).

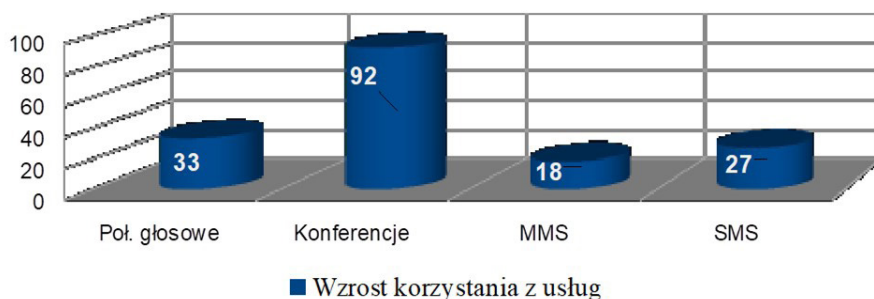

Źródło: Opracowanie własne; UKE – Raport z badania ilościowego 2021.

MEDIA SPOŁECZNOŚCIOWE W KRYZYSIE

W dobie kryzysu związanego z pandemią, ważną rolę odgrywają media umożliwiające komunikację międzypoleczną, zarówno głosową, graficzną, a przede wszystkim audiowizualną stosowaną w zdalnej pracy i nauce (Karwińska i Wiktor 2008, s. 9-15). Wzrost zapotrzebowania na usługi audiowizualne przedstawia wykres nr 4. Niezależnie od wykorzystywania mediów społecznościowych przez pojedyncze osoby lub grupy, mogą być one wykorzystywane również przez organizacje w celach marketingowych, public relations oraz badawczych (Wojtaszczyk 2012, s. 37-43). Media społecznościowe dysponują dużym polem oddziaływania na społeczeństwo, tym samym często są wykorzystywane w procesach ogólnoinformacyjnych, ale mogą też być zastosowane jako środki dezinformacji publicznej wykorzystując techniki zwane fake newsami.

Wykres 4. Wzrost zapotrzebowania na usługi medialne w okresie pandemii (%).

Źródło: Opracowanie własne; UKE – Raport z badania ilościowego 2021.

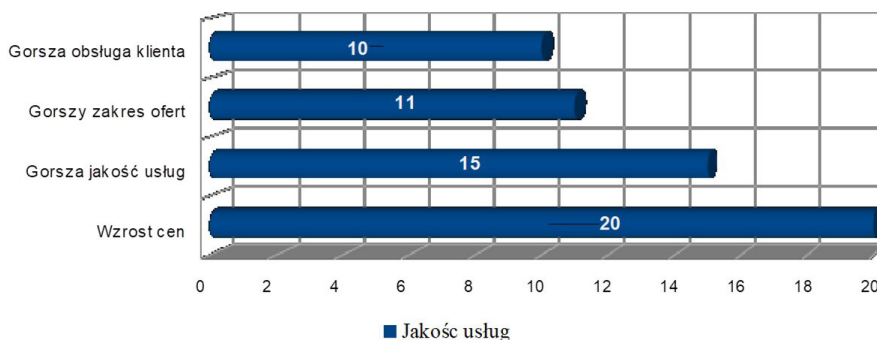
MEDIA W OKRESIE KRYZYSU

Wiele jednostek badawczych podjęło analizy zachowań kryzysowych w tym, Centrum APPC (Annenberg Public Policy Center)⁵, które jest ośrodkiem zajmującym się badaniami nad polityką publiczną w zakresie oddziaływania w dobie kryzysu mediów społecznościowych na populację (Sawński 2004, s. 92-96). Jak wykazały badania, użytkownicy mediów społecznościowych w odróżnieniu od tradycyjnych, częściej wierzą w tzw. teorie spiskowe na temat pandemii. Natomiast wiara w nie zmniejsza się wraz ze wzrostem korzystania z informacji serwowanych przez media tradycyjne tak zwanego mainstreamu. Według badania Centrum APPC, które podjęło próbę zbadania ufności niektórych grup społecznych w teorie spiskowe związane z pandemią, wiara powstała już w pierwszych miesiącach od pojawienia się pandemii i dotyczyła głównie ludzi, którzy korzystali wyłącznie z mediów społecznościowych. Centrum badawcze APPC przeprowadziło dwa razy badania ankietowe wśród 840 respondentów, którzy mieli wymienić trzy znane im teorie spiskowe na temat pandemii z objaśnieniem, jak często korzystają z mediów społecznościowych oraz ile czasu tam spędzają. Osobnym zagadnieniem było udzielenie odpowiedzi na temat środków ostrożności, czy i jakie stosują w okresie zagrożenia pandemią. Respondenci w badaniu wykazali na zróżnicowanie zaufania nieprawdziwym informacjom, dysproporcja zależna była od rodzaju mediów, z których zbiorowość korzystała. Ważnym elementem związanym z pandemią i korzystania usług medialnych jest przede wszystkim jakość i cena usług dostępnych świadczonych przez operatorów teletechnicznych

⁵ www.factcheck.org/2021/07/scicheck-flawed-variant-information-fuels-baseless-covid-19-theory [dostęp: 20.08.2021].

(Batorski 2011, s. 25-33). Badanie jakości usług telekomunikacyjnych w tej sytuacji okazała się niezbędna ze względu na masowe zainteresowanie społeczeństwa wszelkiego rodzaju dostępem do komunikacji medialnej. Zamieszczony poniżej wykres nr 5 obrazuje opinie respondentów, którzy wyjawili słabe ogniwa usług telekomunikacyjnych w okresie pandemii.

Wykres 5. Wzrost niezadowolonych z usług medialnych w okresie pandemii (%).

Źródło: Opracowanie własne; UKE – Raport z badania ilościowego 2021.

PODSUMOWANIE

Artykuł stanowi analizę zjawisk występujących w okresie pandemii w korelacji z zarządzaniem tradycyjnymi mediami elektronicznymi i mass mediami. Implementacja innowacyjnych technik cyfrowych umożliwia nie tylko efektywniejsze wykorzystanie posiadanych zasobów medialnych, ale także pozwala na ich zastosowanie w sytuacjach kryzysowych (Fliśnik 2021, s. 21-25). Media tradycyjne w znacznym stopniu w okresie kryzysów, spełniają rolę, informatora, nauczyciela i kreatora gustów, stąd też trafnym wydaje się określenie mediów jako czwartej władzy, bez której trudno byłoby się odnaleźć społeczeństwu w dwudziestym pierwszym wieku. Należy też zwrócić uwagę, że tradycyjne media będące jednym z elementów mediów elektronicznych, dają przestrzeń do społecznej obsługi informacyjnej, prawnie zobligowane są do prowadzenia dyskusji publicznej z przestrzeganiem etyki dziennikarskiej poprzez wiarygodne informacje oraz profesjonalną publicystykę. Konkludując, można rozważyć kwestię czy media tradycyjne mogą być takim środkiem przekazu informacji, z którego wszystkie grupy społeczne mogłyby otrzymać rzetelne komentarze i opinie o rozgrywających się na bieżąco wydarzeniach społecznych, a w szczególności takich jak ostatni epizod związany z pandemią.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski A.
2012 *Media w analogowym i cyfrowym świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*. Wyd. Elipsa, Warszawa.
- Adamski A., Graczyk A., Kwasik K., Laskowska M.
2012 *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Albarran A.
2002 *Management of Electronic and Digital Media*, Wadsworth Thomson Learning, Belmont, CA.
- Apanowicz J.
2005 *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Difin, Warszawa.
- Briggs A., Burke P.
2019 *Spoleczna historia mediów*, tłum. J. Jedliński, Warszawa.
- Batorski B.
2011 *Cyfrowa gospodarka kluczowe trendy rewolucji cyfrowej, MGG Conf. Warszawa*.
- Czekaj J.
2007 *Procesy biznesowe w strukturze działalności gospodarczej*, Zeszyty Naukowe nr 736, Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Dzierżyńska-Mielczarek J.
2018 *Rynek mediów w Polsce. Zmiany pod wpływem nowych technologii cyfrowych*, Wydawnictwo ASPRA, Warszawa.
- Fliśnik C.
2021 *Innowacyjny management w digitalnych mediach*, MIK Aspekty innowacyjne, Spatium, Radom.
- Karwińska A., Wiktor D.
2008 *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii*, *Ekonomia Społeczna Teksty*, Nr 6.
- Konarska K., Szynol A.
2016 *Media and Journalism in the Digital Era*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Lievrouw Leah A.

2012 *Media alternatywne i zaangażowanie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Lisiński M., Szarucki M.

2020 *Metody badawcze w naukach o zarządzaniu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Lombardo M.

2017 *Cost-benefit analysis of FM, DAB, DAB+ and Broadband for radio broadcasters and listeners*, EBU Technical Review, Geneva.

Mały leksykon postprawdy

2018 Fundacja Wolność i Demokracja, Warszawa.

McKinsey&Company

2016 *Digital Europe: pushing the frontier, capturing the benefits*.

Nierenberg B.

2011 *Zarządzanie mediami. Ujęcie systemowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Papińska-Kacperek J.

2010 Wpływ cyfryzacji na społeczne funkcjonowanie wartości, w: Wartości podstawowe w kontekstach współczesnych, M. Uliński (red.) Publisher: Aureus.

Pleszczyński J.

2014 *Etyka dziennikarska*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Pokorna-Ignatowicz K.

2011 *Polski system medialny 1989–2011*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.

Sajkiewicz A.

2002 *Jakość zasobów pracy. Kultura, kompetencje, konkurencyjność*, Poltext, Warszawa.

Sawński Z.

2004 *Badanie audytorium stacji radiowych metodą komputerowo wspomaganego wywiadu telefonicznego*, Nowe metody, nowe podejścia badawcze w naukach społecznych. Red. P.B. Sztabiński, F. Sztabiński, Z. Sawiński, Wydawnictwo IFiS PAN. Warszawa.

Smith A.

2003 *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, DeAgostini / Ediciones Altaya Polska, Warszawa 2003.

UKE

2019 Urząd Komunikacji Elektronicznej, *European Electronic Communications Code, Bruksela, grudzień 2018. 5. Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego*, UKE Warszawa.

2020 *Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów*, Warszawa.

2020 *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Wojtaszczyk K.

2012 *Employer branding czyli zarządzanie marką pracodawcy. Uwarunkowania, procesy, pomiar*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

Wziątek-Kubiak A.

2011 *Zarządzanie innowacjami a konkurencyjność*, Wyższa Szkoła Biznesu w Dąbrowie Górniczej.

Źródła internetowe:

<http://www.homedelivery.pl/#!> [dostęp 20.08.2021].

www.factcheck.org/2021/07/scicheck-flawed-variant-information-fuels-baseless-covid-19-theory [dostęp: 20.08.2021].

DIGITAL MEDIA MANAGEMENT IN TIMES OF CRISIS

Abstract: The aim of the article is to present the impact of the implementation of an innovative method of social communication based on the digitization of the media, in the context of interaction with the pandemic crisis, which to a considerable extent caused negative social effects. The article has been broadly approximated the scope of the topic of the role of traditional and social media in the context of social discomfort during the pandemic. The author presented a collection of the most important research results, relevant to the subject of the study, as well as theories and positions on current phenomena caused by the crisis. The study presents the processes and practices used in crisis situations by media organizations and the concepts of actions in the form of descriptions adopted for the purpose of preparing the strategy and methodology for implementing media innovations. The choice of the topic was inspired by past crisis experiences, which brought many new experiences for science and humanity, but until now the threat has not been eliminated and its re-emigration is possible at any time.

Keywords: Management, media, pandemic, innovations

***PEGGING* JAKO FORMA POPEŁNIANIA PRZESTĘPSTWA ZGWAŁCENIA PRZEZ KOBIETY – STUDIUM KRYMINOLOGICZNE ZJAWISKA**

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza zjawiska peggingu jako formy współżycia seksualnego, który może stanowić formę dokonywania przez kobiety przestępstw przeciwko wolności seksualnej, a szczególnie przestępstwa zgwałcenia. Aktualna wiedza nauk penalnych, w tym kryminologii oraz wiktymologii, nie odpowiada jednoznacznie na czynniki warunkujące sprawstwo sprawczyń przestępstw seksualnych, które podejmują się swoich praktyk w ramach peggingu, co dodatkowo stanowi dotychczas niezbadany problem na kryminologicznym gruncie badawczym. Trafnym jest zatem podjęcie się analizy kryminologicznej tego zjawiska pod kątem wybranych teorii kryminologicznych, jak również kryminologicznej oceny obecnego porządku prawnego wobec takiego zjawiska w ujęciu komparatystycznym.

Słowa kluczowe: pegging, zgwałcenie, przestępstwo, kobieta, sprawczyni

***PEGGING* JAKO FORMA WSPÓŁŻYCIA**

Choć zjawisko współżycia seksualnego pomiędzy mężczyzną a kobietą zawsze stanowiło najbardziej konserwatywną oraz tradycyjną formę relacji intymnych między osobami heteroseksualnymi, tak współcześnie podlega ono wielu przemian, które stanowią realny odzew przemian społecznych mające miejsce we współczesnym świecie. Przedmiotowe zjawisko *peggingu* jest więc przykładem przeciwnych zachowań seksualnych niż te, które dotychczas obowiązywały pomiędzy mężczyzną oraz kobietą w ich relacji intymnej, takiej jak penetracja

oralna, analna czy waginalna, gdzie penetrującym był każdorazowo mężczyzna, a kobieta była podmiotem pasywnym takiego obcowania płciowego.

Pegging w swoim fundamentalnym znaczeniu wciąż pozostaje w obrębie heteroseksualnych stosunków płciowych, lecz jest efektem zamiany funkcjonalnych ról płciowych pomiędzy aktywnym mężczyzną i pasywną kobietą, na aktywną kobietę i pasywnego mężczyznę. Zjawisko to, choć wydaje się być dotychczas nieomawiane i nowe, tak naprawdę pojawiło się w ujęciu pojęciowym po raz pierwszy już w 2001 roku, gdy amerykański dziennikarz oraz aktywista LGBT+ – Dan Savage – stworzył poradnik seksualny, zatytułowany od nazwiska autora „Savage love”, natomiast w kinematografii nieerotycznej można taką praktykę dostrzec już w amerykańskiej komedii „Myra Breckinridge” z 1970 roku, gdzie kobieta wykorzystuje sytuację, że mężczyzna jest przywiązany do szpitalnego łóżka w pozycji pozwalającej jej na swobodną penetrację analną, dokonując na nim przestępstwa zgwałcenia. Jednak dopiero w 2001 roku termin *peggingu* został wprowadzony do terminologii seksuologicznej jako nowa praktyka, która pojawia się w relacjach heteroseksualnych, transpłciowych (głównie z udziałem *shemale*) oraz homoseksualnych (Dalzell, Victor, 2015). Warty podkreślenia jest fakt, iż samo zjawisko *peggingu* jako *stricte* penetracji partnera przez kobietę zakorzeniło się jednak głównie w środowisku par heteroseksualnych, gdzie kobieta dominuje nad swoim partnerem na gruncie relacji *stricte* seksualnej, a więc penetracji analnej.

Z racji tego, iż kobieta współżyjąc seksualnie z mężczyzną, „ze względów natury «technicznej»” (Mozgawa 2012, s. 283), nie może samoistnie dokonać na nim penetracji analnej zmuszona jest ona do posługiwania się różnego rodzaju substytucyjnymi utensyliami, czego najtrafniejszym przykładem są: sztuczne członki (dildo) albo specjalnie przystosowane wibratory lub dilda, które są przeznaczone do zamontowania na biodrach kobiety przy pomocy kilku pasków (strap-on) (Richards, Barker 2013, s. 152). Takie zachowanie, choć wydawać się może przykładem zachowań perwersyjnych, jest jedynie „specyficzną” formą heteroseksualnego aktu płciowego, w którym następuje zamiana funkcjonalnych ról płciowych pomiędzy partnerami. Trafnie należy w tym miejscu zauważyć jakie czynniki składają się na etiologię *peggingu* jako formy sprawstwa zgwałcenia, a mianowicie wyjaśnić na czym polega zamiana ról płciowych w związku heteroseksualnym oraz czym są same role płciowe, jak również odpowiedzieć, jak zjawisko to oddziałuje na płć kulturowo-społeczną kobiet heteroseksualnych, podejmujących się omawianych w niniejszej pracy praktyk seksualnych.

PEGGING A PŁEĆ KULTUROWO-SPOŁECZNA NA GRUNCIE NAUK PENALNYCH

W pierwszej kolejności uwagę należy zwrócić na teorię przestępczości kobiet ze względu na ich płeć społeczno-kulturową tzn. *gendered theory of female offending*. Teoria ta, zapoczątkowana przez kryminologów – Darella Steffensmeiera oraz Emilie Allan – jednoznacznie wskazuje, że przestępczość jest, prawie we wszystkich swoich aspektach, zjawiskiem neutralnym płciowo, co oznacza, że zarówno kobiety, jak i mężczyźni mogą je popełniać w takim samym stopniu, natężeniu, a nawet formie. Wspólne są dla nich także przyczyny kryminogenne w postaci przebywania w środowisku przestępczym, chęć dominacji oraz kontroli a nawet zemsty (np. odwet za wyrządzone wcześniej zło). I choć wiele z powyższych aspektów pokrywa się względem kobiet oraz mężczyzn jako sprawców przestępstw, tak konkretne typy czynów zabronionych powinny być analizowane indywidualnie, w ujęciu paradygmatu płci społeczno-kulturowych (*gendered approach*). Zgodnie z dotychczasowymi teoriami kryminologicznymi, m. in. biologiczną, psychologiczną, antropologiczną czy socjologiczną, jak również oceniając dane statystyczne pod względem płci prawdą jest, że mężczyźni popełniają więcej przestępstw niż kobiety, co może spowodować, że trafna byłaby tu hipoteza, iż to mężczyźni są częściej skłonni do przestępczości seksualnej, niż przedstawicielki płci żeńskiej (Widacki, Dadak, Grzyb, Szuba-Boroń 2022, s. 296). I choć koncepcja związana z przestępczością kobiet na podstawie płci społeczno-kulturowej wskazuje, że popełnianie przestępstw, w tym też przeciwko wolności seksualnej innych osób, jest zjawiskiem „powszechnym, neutralnym płciowo tj. możliwym do popełnienia zarówno przez mężczyznę, jak i kobietę”, to etiologia takich zachowań może diametralnie różnić się w zależności czy czyn popełnia mężczyzna, czy kobieta (Warylewski 2016, s. 22).

PEGGING A ODGRYWANIE RÓL PŁCIOWYCH

Zarówno mężczyźni, jak i kobiety podejmują się w swoim życiu, na każdej jego płaszczyźnie, angażowania w zadania oraz zachowania społecznie ugruntowane przedstawicielom konkretnej płci, dzięki którym opinia publiczna co do zasady dzieli poszczególne elementy na „męskie” oraz „żeńskie” dając tym samym utrwalony społecznie wizerunek męskości a także kobiecości (zjawisko *doing gender*). Zjawisko to poruszyli dopiero w 1987 roku Candace West oraz Don Zimmerman, którzy w eseju dostrzegli przypisywanie ról względem codziennego funkcjonowania i wynikającego z tego tytułu różnych zadań. W pracy

tej zauważono ponadto, że podmioty „męskie” cechuje przede wszystkim zwiększona agresja, dążenie do niezależności, chęć dominacji i sprawowania kontroli, obawa przed rywalizacją z równoczesną wiarą w samego siebie, że osiągnie się sukces, a więc wszelkiego rodzaju forma otwartego katalogu cech, które w większym stopniu mogą przyczynić się do naruszenia porządku prawnego, a przez to popełnienia przestępstwa niż podmioty, które wykazują cechy „kobiece”. Powyższe miało także swoje zastosowanie na gruncie teorii zorganizowanego działania, którego twórcą jest James W. Messerschmidt. Zakładał on, że płęć społeczno-kulturowa przekłada się na społeczeństwo co do jego prawidłowego funkcjonowania. Płęć człowieka natomiast dzieli społeczeństwo tworząc „naturalnie biologiczny” podział zadań. Warto dodać, że już na płaszczyźnie *messerschmidt*-owskiej hegemoniczności męskości przedstawiciele płci męskiej, wypełniając odgórnny „nakaz” męskiego postępowania, są skłonni do popełniania przestępstw na gruncie wypełniania ich roli wynikającej szczególnie z posiadanej przynależności płciowej i właściwej ku temu socjalizacji seksualnej (Widacki, Dadak, Grzyb, Szuba-Boroń 2022, s. 299).

PEGGING – OD „INNEJ” FORMY PRZYJEMNOŚCI DO PRZESTĘPSTWA

Zjawisko *peggingu* jako aktu seksualnego, kontrolowanego w pełni przez aktywną kobietę, świadczy o tym, że to na kobiecie spoczywa obowiązek zmiany albo zaprzestania formy aktywności, gdy partner domaga się tego poprzez nie wyrażanie zgody na kontynuację stosunku analnego. Przekroczenie sfery intymności partnera przez kobietę, która dokonuje względem niego penetracji wiąże się z brakiem zgody na takie zachowanie. Wówczas kluczowa staje się kwestia nie tyle pojawienia się w ocenie partnera braku zgody na taką formę współżycia, co sposób uświadomienia kobiety o tym, żeby zaprzestała swojej aktywności penetracyjnej i to w sposób, który realnie musi zostać „uzewnętrzniony (...), by dotarł do świadomości sprawcy” (Michalska-Warias 2012, s. 35).

Pojawienie się u partnera decyzji o zaprzestaniu dalszej aktywności seksualnej ze strony kobiety wraz z równoczesnym niewystępowaniem zachowań pozytywnych, świadczących o tym, że powinna ona kontynuować penetrację jest równoznaczne z tym, iż stosunek płciowy powinien zostać „od razu” przerwany, gdyż brak jest zgody jednego partnera na dalsze zbliżenie seksualne (Warylewski 2001: 27). Współczesne praktyki seksualne jednak, jakie mogą współtowarzyszyć „niekonwencjonalnym” formom obcowania płciowego, gdzie to nie mężczyzna a kobieta jest aktywna w trakcie stosunku, mogą być obarczone licznymi

wątpliwościami względem uświadamiania sprawczyni o zaprzestaniu swoich działań. Chodzi w tym miejscu szczególnie o zachowania partnera, gdzie wyrażany przez niego opór jest elementem danej formy aktywności seksualnej, czego przykładem mogą być tu np. praktyki BDSM. Gdy kobieta (potencjalnie domina) jest w przekonaniu, że charakter stawianego oporu i braku zgody, które są demonstrowane przez partnera mogą posiadać cechy jedynie decyzji pozytywnej, a nie negatywnej, nie można wówczas uznać, że zachowania te mogłyby stanowić realizację przestępstwa zgwałcenia a jedynie wystąpienie błędu co do okoliczności, które na podstawie art. 28 § 1 k.k. świadczyły by o tym, że nie popełnia przestępstwa, kto pozostaje w usprawiedliwionym błędzie co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego. Trafnie dostrzegł to także polski Sąd Najwyższy, który w wyroku z 26 lipca 2001 r. o sygn. akt V KKN 95/99 podkreślał, iż

uzewnętrznienie przez ofiarę oporu w postaci zachowania wyraźnie postrzeganego dla sprawcy i jednoczesnego w swej wymowie ma szczególne znaczenie w sytuacjach, gdy sprawca może zakładać, iż opór jest nierzeczywisty i stanowi np. formę gry miłosnej (LEX nr 51671).

Na gruncie polskiego prawa karnego, a dokładnie treści art. 197 k.k., dotyczącego przestępstwa zgwałcenia świadomość tego, że partner nie wyraża zgody równocześnie nie stawiając żadnego oporu, na kontakt seksualny a mimo to kobieta podjęłaby się względem niego *peggingu* to nie można wówczas mówić o realizacji znamion czynu zabronionego zgwałcenia w postaci ani obcowania płciowego – gwałtu (art. 197 § 1 k.k.), ani innej czynności seksualnej (art. 197 § 2 k.k.). Skoro partner będąc współuczestnikiem *peggingu*, dokonywanego na nim przez kobietę nie „urzeczywistnił” swego braku zgody a kobieta nie użyła do realizacji penetracji analnej przemocy, bezprawnej groźby ani podstępnie doszło zatem do realizacji zgwałcenia w myśl polskiego prawa karnego. Sytuacja ta byłaby jednak diametralnie inna, gdyby w przedmiotowej sprawie miałyby zastosowanie przepisy prawa międzynarodowego (np. Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, czyli tzw. Konwencja antyprzemocowa CETS210) lub przepisy *common law*, gdzie przykładowo w systemie anglosaskim istniejącą przesłanką zgwałcenia jest jedynie brak zgody na kontakty seksualne (Padfield 2006, s. 214-219).

Warto jednak przeanalizować to zjawisko w ujęciu *stricte* nauk kryminologicznych tzn., dlaczego kobieta mogłaby dopuścić się względem swojego partnera zgwałcenia za pomocą *peggingu*. Zachowania te współcześnie stanowią czyny z „pogranicza” zjawisk perwersyjnych, takich jak fetyszizm czy sadomasochizm, które, co warto podkreślić, od stycznia 2022 roku nie są uznawane już przez

WHO jako chorobowe zaburzenia preferencji seksualnych w najnowszej klasyfikacji ICD-11. Zjawisko *peggingu* jako metody zgwałcenia wówczas jest jednak nieodłącznym elementem zachowań *quasi-sadomasochistycznych* stosowanych przez kobiety – gwałciicielki, które łączą ze sobą perwersję penetracji partnera z agresją seksualną wynikającą z różnych czynników kryminogennych.

PEGGING A ZJAWISKO AGRESJI SEKSUALNEJ KOBIET

W sytuacji, gdy *pegging* zostanie zastosowany przez kobietę jako forma przemocy seksualnej wobec swojego partnera, tak jak ma to miejsce na przykładzie przedmiotowego przestępstwa zgwałcenia, kluczowa staje się ocena zjawiska agresji seksualnej kobiety-sprawczyni, która stała się jednym z czynników podjęcia decyzji o dokonaniu czynu zabronionego na swoim partnerze seksualnym. Sama agresja seksualna różni się względem poszczególnych dziedzin nauki, stąd ważny jest tu aspekt jej kategoryzacji na gruncie klinicznym, prawnym oraz społecznym (Rode 2010, s. 32). Na cele analizy kryminologicznej warto omówić kolejno każdą z nich, aby szczegółowo zapoznać się ze zjawiskiem agresji seksualnej kobiet oraz odpowiedzieć na pytanie, czy *pegging* może być narzędziem takiego zjawiska.

Na gruncie nauk klinicznych analizie podlega przede wszystkim wewnętrzne stany człowieka oraz zewnętrzne ich materializowanie w postaci dostrzeganych zachowań na co składa się przede wszystkim jego seksualność, istota działań na gruncie zaangażowania w kontakty seksualne pomiędzy partnerami, forma działań, intencja przełamania oporu partnera wobec zachowań seksualnych oraz cele takich zachowań (Beisert 2013, s. 95). W ujęciu prawnym ocenie podlegać będzie definiowanie różnych zachowań seksualnych np. *peggingu*, w sytuacji, gdy miałyby on mieć wpływ na wolność seksualną partnera, która poprzez naruszenie podlega zjawisku penalizacji jako forma przestępstwa seksualnego. Ocena społeczna agresji seksualnej związanej z *peggingiem* zauważa natomiast jeszcze inne elementy – stereotypowe, odgórne przypisywanie ról płciowych: sprawca-mężczyzna i pokrzywdzona-kobieta, gdzie nie analizuje się zjawiska pod kątem znamion przestępstwa i natury popełnionego czynu lecz głównie okoliczności, które mogłyby być współtowarzyszące sprawstwu takiego zachowania a także kwestii związanej z surowością, brutalnością i okrucieństwem, jaki został dokonany (m. in. Krahe 2006, Beisert 2012).

Bez wątplenia szczególnym elementem pojawiającej się agresji seksualnej kobiet jest, omawiane w literaturze przedmiotu, socjalizacja względem płci (Beisert 2013, s. 99), która jednoznacznie wskazywała jakie zachowania i działania są akceptowalne, a jakie zakazywane osobom ze względu na to, że jest się

przedstawicielem płci męskiej (np. odwaga, agresja, siła) czy żeńskiej (np. uległość, podporządkowanie, prawość). Trafnym było uzupełnienie powyższego zjawiska o jeszcze inne czynniki, na które składają się: wpływ negatywnych zdarzeń z przeszłości, brak jednoznacznej komunikacji co do intencji oraz form aktywności seksualnej, znaczny poziom samej aktywności seksualnej oraz presja z tym związana (Krahe, Waizenhofer, Moller 2003, s. 219-221).

Badania związane ze zjawiskiem *peggingu*, w podobny sposób co analiza seksualnej agresji sprawców przestępstw w dużej mierze kształtowane są o wyniki: Zintegrowanej Teorii Przystępczości Seksualnej ITSO (z ang. *Integrated Theory of Sexual Offending*) oraz teorii Penningtona (Pennington 2002), gdzie analizie podlegają cztery sfery: etiologiczny (skonkretyzowanie czynników genetycznych oraz środowiskowych, a dodatkowo dokonanie analizy wykorzystywania seksualnego sprawcy w przeszłości), rozwoju umysłowego (diagnoza o prawidłowym funkcjonowaniu mózgu), neuropsychologiczny (analiza procesów, które są wynikiem pracy mózgu) oraz symptomalny (analiza klinicznych zakłóceń wynikających z psychopatologii sprawcy) (Beisert 2013, s. 100-101).

Przystępczość seksualna kobiet, która może być urzeczywistniona zgwałceniem za pomocą *peggingu*, wskazuje, że seksualna przemoc z ich strony wynika z konkretnych symptomów, czego trafnym przykładem może być dysregulacja emocjonalna, trudności społeczne, zniekształcenia poznawcze a także dewiacyjne formy zainteresowań oraz aktywności seksualnej (Beisert 2013, s. 101). Na podstawie wyników licznych badań empirycznych można postawić tezę, że większość sprawczyń zna swoje ofiary a pokrzywdzeni znają się dobrze z kobietami, które dopuściły się względem nich przystępczości seksualnej (Russell 1986; Peterson 2011, s. 1-34; Izdebski 2000, 2012) a stawanie się sprawczyniami przestępstw seksualnych nie jest spowodowane życiem w niskich klasach społecznych i problemami z tym związanymi (Saradjan 1996, s. 3-14). Sprawczynie takich zachowań, w przeciwieństwie do przystępców seksualnych płci męskiej, są jednak przedstawicielkami osób cierpiących na różnego rodzaju zaburzenia osobowości, czego przykładem może być osobowość antyspołeczna, borderline, zależna, uniwersalna, histrioniczna czy schizoidowa (Wojcieszek, Soria 2012, s. 300-310).

Należy jednak dostrzec jaki jest sposób działania sprawczyń przestępstw seksualnych, gdy kontakty z partnerami obarczone są możliwością pojawienia się agresji seksualnej. W latach 90-tych XX wieku znaczący wkład w niniejszy aspekt włożyły wyniki badań Petera B. Andersona, który opierając się pośrednio na pracach antropologicznych (w tym polskiego antropologa Bronisława Malinowskiego), stosując metodę na podstawie skali *Sexually Aggressive Behavior Scale* (SAB), dowiódł, iż działania sprawczyń przestępstw seksualnych, ugruntowane

mogą być w ich życiowej przeszłości, przekonaniach, zainteresowaniach oraz formą aktywności seksualnej, jaką dotychczas doświadczyły lub pragną doświadczyć. Agresja seksualna u kobiet, według Andersona, istnieje, lecz ma inne znaczenie niż w przypadku mężczyzn. Tam, gdzie mężczyzna użyłby przemocy fizycznej dla przełamania oporu swojej ofiary, kobieta stosuje różnego rodzaju formy przymusu: zastraszenia groźby (niekoniecznie bezprawnej), presji słownej, co miało wymusić zmianę decyzji odnośnie zgody na kontakty seksualne. Gdy jednak takowe metody okazywały się być nieskutecznymi, sprawczynie dokonywałyby nadużyć seksualnych w postaci wykorzystywania zależności względem swojego partnera, upijałyby go lub szantażowały (Beisert 2013, s. 104). Sprawczynie przestępstw seksualnych, a co za tym idzie także zgwałcenia, w dużo mniejszym stopniu używają do swoich działań siły fizycznej oraz stosują realną, drastyczną przemoc. Częściej jednak próbują nakłonić swojego partnera do bycia uległym względem kobiety za pomocą perswazji, nagród lub stosowania kary (Jennings 1993, s. 219-233). Z taką sytuacją można utożsamiać posługiwanie się *peggingiem* jako formą uległości partnera wobec kobiety z równoczesną jej dominacją w kontaktach seksualnych (kobieta-domina).

I choć wiele przestępstw seksualnych sprawczynie mogą wykonywać z inną osobą (współsprawstwo/pomocnictwo przy tym jak mężczyzna lub inna kobieta nadużywa kogoś wolności seksualnej), tak w sytuacji, gdy to sprawczyni jest jedyną osobą działającą w trakcie czynu powoduje, że posiadać może szczególną więź względem swojej ofiary (Beisert 2013, s. 105-106). Zachowania nadużyć seksualnych przez kobiety ma jednak często jedynie charakter epizodyczny oraz jednorazowy (Russel 1986).

Sprawczynie przestępstw seksualnych, w tym zgwałcenia dzięki zjawisku *peggingu* mogą ponadto być w różny sposób motywowane. Prowadzone w tym zakresie badania empiryczne wykazały, co ciekawe, ogromny wpływ stereotypowo utożsamianych ról społecznych kobiet oraz mężczyzn oraz podniecenia seksualnej na dokonywanie przestępstw seksualnych przez kobiety (Anderson 1998, s. 90-92) np. poprzez dokonywanie zgwałceń z użyciem *peggingu*. Niektóre wnioski wskazują jednak na to, iż kobiety mogą poprzez takie zachowania osiągać satysfakcję jedynie pozaseksualną, co uznawane jest jako forma zwrócenia na siebie uwagi (Byers, O'Sullivan 1998, s. 144-168), ale również dążenie do bliskości, świadomość zdobywania przewagi nad swoim partnerem w trakcie kontaktów seksualnych, przełamywania różnych lęków związanych z życiem erotycznym, jak i większą gwarancją bezpieczeństwa związkowego lub „zwykłej” realizacji gratyfikacji seksualnej (Hall, Hall 2007, s. 457-471). Można zatem zgodzić się z tym, że aktywność seksualna kobiet, która polega na nadużyciach seksualnych,

co w przedmiotowej sprawie może być zgwałceniem za pomocą *peggingu*, jest dokonywana z różnych motywów mieszanych (Wolfers 1992, s. 13-14), nie tylko związanych z chęcią zaspokojenia seksualnego, co chęcią odwetu/zemsty, chęcią dominacji nad partnerem, czy praktyk seksualnych „na granicy” zachowań perwersyjnych, które gwarantują kobiecie status przewagi nad drugim partnerem, co niejako *pegging* może sprawczyni zagwarantować jako metoda aktywności seksualnej, zarówno gdy doszłoby realnie do zgwałcenia, ale także gdy praktyki seksualne między partnerami jedynie odzwierciedlają, za obopólną zgodą, sytuację gwałtu jako jednej z form praktyk stosowanych przez partnerów.

Uogólniając, powyższe praktyki mają jednak swoje uzasadnienie w różnych uwarunkowaniach: społecznych (trudności z socjalizacją kobiety w przeszłości), biologicznych (np. problemy hormonalne czy neurologiczne) ale również i sytuacyjnych (np. niechęć do kultury patriarcalnej, w której kobieta przebywa, naciski rówieśnicze, uzależnienia, bycie ofiarą nadużyć seksualnych w przeszłości, samookaleczenia) (Beisert 2013, s. 109).

PEGGING JAKO FORMA PRZEMOCY A KOMPLEKS RDZENNY SPRAWCZYŃ PRZESTĘPSTW SEKSUALNYCH

Zjawisko *peggingu* jako forma przemocy seksualnej ze strony kobiet jest zatem agresywnym oraz bezprawnym typem aktu seksualnego, który, co do zasady, stanowi wynik wzajemnych powiązań oraz relacji różnych myśli, uczuć, jak i nastawień (Glasser 1979, s. 279). Etiologia takich zachowań może zatem wynikać ze zjawiska *kompleksu rdzennego* sprawczyń takich czynów, co może stanowić urzeczywistnienie różnych psychopatologicznych znamion perwersji kobiet. Agresja seksualna w powiązaniu z czynnikami „rdzennymi” stanowi wówczas integralną całość (Glasser 1979, s. 280). Przejawem takich zachowań, w przeciwieństwie do agresji seksualnej sensu *stricto* jest jednak dążenie do jak największej formy bliskości z partnerem seksualnym co skutkować powinno stanem „złania”, „jedności”, „błogiego połączenia” (Morgan, Ruszczyński 2020, s. 127). Nie zawsze jednak *pegging* stosowany w ramach zgwałcenia przez kobiety stanowi połączenie kompleksu rdzennego z agresją seksualną oraz patologicznych pragnień kobiety. Zjawisko to, jak i sama przestępczość seksualna popełniana przez przedstawicielki płci żeńskiej, jest silnie zindywidualizowane przez co może być także wyznacznikiem niepatologicznym, będącym formą ekspresji zwyczajnych pragnień seksualnych ze strony kobiet. Gdy ma się do czynienia z kobietą perwersyjną, stosowanie przez nią agresywnych działań seksualnych może być czynnikiem obronnym przed „pochłonięciem” emocjonalnym. Taki model jest więc niczym innym,

jak utrwaleniem seksualności w sposób prymitywny, gdzie kobieta chroni się przed zaangażowaniem emocjonalnym tworząc świadomie „granicę” intymności między nią a jej partnerem seksualnym. Poprzez różne formy aktywności seksualnej, czego przykładem może być *pegging*, ma to za zadanie zapewnić kobiecie seksualną niezależność (opartą na tym, że to ona jest aktywnym podmiotem współżycia płciowego) i samowystarczalność (osiągania zaspokojenia seksualnego bez konieczności penetracji jej samej, a w ramach penetrowania analnego jej partnera) (Glasser 1979, s. 279-280).

Sprawczyni zgwałcenia poprzez zastosowanie *peggingu* względem swojego partnera seksualnego może wówczas dokonać wyładowania swoich emocjonalno-seksualnych problemów, ugruntowania swojej pozycji, że ciało, które posiada należy do niej i jest ono w pełni pod jej kontrolą (co może być ukazane jako życie tzw. *abused abuser*, czyli wykorzystanego w przeszłości sprawcy przestępstwa, który teraz dokonuje zemsty za krzywdę z przeszłości w formie „przeniesienia”). Wówczas zastosowanie *peggingu* do nadużyć seksualnych przez kobiety jest swego rodzaju „triumfem” partnerki nad jej partnerem-ofiarą, wobec którego dokonywane są destrukcyjne nadużycia (Morgan, Ruszczyński 2020, s. 130-137; Beisert 2013, s. 109). Przeniesienie w ujęciu przestępczości seksualnej kobiet na swoich partnerach seksualnych może natomiast być przejawem działań o charakterze uległo-obronnych, jak i sadomasochistycznych. Sprawczyni dokonująca nadużyć przeciwko wolności seksualnej swojego partnera może dążyć do podporządkowania ról płciowych w relacji na gruncie seksualnym oraz obronnej funkcji pozwalającej kobiecie na unikanie budowania prawdziwej, emocjonalnej relacji czy seksualnego, intymnego kontaktu interpersonalnego ze swoim partnerem (Morgan, Ruszczyński 2020, s. 134). Popełnianie nadużyć seksualnych przez kobiety może tym samym być przykładem, że zastosowany *pegging* będzie spełniał nie tylko rolę zaspokojenia seksualnego, jak również wyrażenia swoich negatywnych emocji związanych z nienawiścią lub zemstą zamiast pozytywnych – np. miłości. I właśnie wtedy następuje paradoks seksualnego zjawiska perwersyjnego, gdzie „instynkt śmierci dominuje nad instynktem życia, złe obiekty są idealizowane, a dobre degradowane” (Morgan, Ruszczyński 2020, s. 137). Popełnienie zgwałcenia za pomocą *peggingu* nie jest zatem proste do zrealizowania, gdyż kobieta musi dopuścić się takiej aktywności seksualnej z partnerem, który jest mężczyzną, nie wyraża zgody lub odwołał zgodę w trakcie samego *peggingu* a także spełnia cechy „obiekty dobrego” względem samej sprawczyni, aby możliwa była realizacja przedmiotowego czynu zabronionego.

PROFIL WIKTYMOLOGICZNY MĘŻCZYŹN JAKO OFIAR ZGWAŁCENŃ ZA POMOCĄ PEGGINGU

Niezależnie od omawianej w literaturze kryminologiczno-prawnej stereotypizacji oraz różnego rodzaju „mitów” odnośnie do różnic na gruncie płci społeczno-kulturowej (*gender*) a płci biologicznej (*sex*) czy przestępczości seksualnej względem mężczyzn, należy dostrzec, że samo zjawisko *peggingu* jest już swego rodzaju manifestacją tych niekonwencjonalnych form aktywności seksualnej, podważając tym samym społecznie przyjęte modele heteroseksualnego spółkowania między kobietą a mężczyzną. Współżycie seksualne pomiędzy mężczyzną i kobietą społecznie jest utożsamiane, za pomocą stereotypów, z tym, że to mężczyzna jest podmiotem aktywnym, dominującym i decydującym o przebiegu aktu seksualnego a pasywna kobieta, będąc mu uległą, w pełni podporządkowuje się jego działaniu. *Pegging*, jak i sama przestępczość seksualna wobec mężczyzn, są zatem przykładami antyspołecznego postrzegania bliskości fizycznej pomiędzy partnerami.

Role płciowe wynikające z płci społeczno-kulturowej (*gender role*) w obu przypadkach takich zachowań jednoznacznie wskazują, że mężczyźni nie zawsze są posiadaczami cech *stricte* „męskich”, a kobiety – cech „żeńskich”, jak również faktu, iż różnice te wynikałyby z płci biologicznej, gdzie posiadane cechy są niewątpliwie powiązane z uwarunkowaniami i presją społeczną kultury, w której się żyje (Podemska 2015, s. 99-101). W takim wypadku, powszechne stereotypy w społeczeństwie, tabuizujące zjawiska związane z seksualnością mężczyzn błędnie wskazują, że mężczyźni posiadają tylko cechy „męskie” (m. in. agresja, pewność siebie, skłonność rywalizacji, pragnienie dominacji, wytrzymałość fizyczna oraz psychiczna, chęć zachowań ryzykownych, mała wrażliwość a nawet jej brak), realizując cztery kategorie: *No Sissy Stuff* (całkowite odrzucenie cech i właściwości, które posiadać powinny tylko kobiety – np. wrażliwość, uległość), *The Big Wheel* (posiadanie cech przywódcy), *The Sturdy Oak* (cechy konieczne do zwycięstwa w przypadku rywalizacji lub ataku) oraz *Give 'Em Hell!* (np. agresja i większa skłonność do przemocy) (Brannon, David 1976, s. 1-41). Nie może budzić jednak wątpliwości fakt, że mężczyzna będąc uczestnikiem *peggingu* jako „odmiennej” formy stosunku heteroseksualnego wyzbywa się niejako tych cech na rzecz subtelności, wrażliwości czy uległości z równoczesną dominacją partnerki seksualnej. Obraz mężczyzny jako pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia jak i osoby współżyjącej z kobietą w roli uległego partnera w sytuacji uprawiania *peggingu*, w ocenie społeczeństwa, koliduje więc z utrwalonym wizerunkiem przedstawicieli płci męskiej, ponieważ cechy takiego mężczyzny w każdym z tych

przypadków są niezrozumiałym zachowaniem dla innych osób, które utożsamiać go będą z tym, że jest on „«słabym osobnikiem», nie jest na tyle męski, żeby obronić się przed niechcianym kontaktem seksualnym” a gdy już dojdzie do takiej sytuacji, że kobieta dokonałaby nadużyć seksualnych względem swojego partnera – to on jako mężczyzna powinien być zadowolony z takiego faktu, że kobieta chce a nawet wymusza względem niego inicjowanie intymnych zbliżeń (Podemska 2015, s. 101-102).

W sytuacji *peggingu* jako metody dokonania zgwałcenia na swoim partnerze dojdzie natomiast do sytuacji, gdzie partner pada ofiarą czynów sprawcy – ni w pełni odpowiadającym nadużyciom w ramach tzw. syndromu przemocy ze strony bliskiej osoby (Denise, Hines, Douglas 2011). Jest to zjawisko analizujące sensu *largo* to, co szczegółowo omawia syndrom maltretowanego męża (*battered husband syndrome*), gdzie kobieta będąc sprawczynią przestępstwa dokonuje względem swojego partnera (męża, narzeczonego, konkubenta, chłopaka) różnych form faktycznego ubezwłasnowolnienia jako ograniczenia decyzyjności oraz swobody działania z równoczesną kontrolą mężczyzny oraz dominacją (Cabalski 2014). Właśnie takie elementy pojawiają się też w kontaktach seksualnych, gdzie kobieta stosuje *pegging* wobec mężczyzny.

Kluczowe jest zatem przeanalizowanie jaki jest mężczyzna, który godzi się na *pegging* a jakie cechy wykazuje ten, który może być ofiarą przestępstwa zgwałcenia ze strony kobiety a dalej, czy cechy te pokrywają się względem siebie. W pierwszej kolejności omówić, a raczej przytoczyć, należy to, co było już badane na gruncie nauk kryminologicznych tzn. cechy wiktymologiczne mężczyzn-pokrzywdzonych zgwałcenia. Badania w tym zakresie wykazały, że mężczyźni jako ofiary przemocy seksualnej ze strony kobiet są to dla osoby im bliskie, wiekiem lub więzią emocjonalną (Pospiszyl 2010), nie są osobami asertywnymi, „odgórnie” przyjmują bierną postawę z związku z kobietą, która jest od nich „mniej pasywna”, posiadają niską samoocenę, są podatni na różne rodzaje wpływy innych osób, posiadają drobną postawę oraz obarczeni są słabą psychiką (Grygorczuk, Dzierżanowski, Kiluk 2009). W takim przypadku zespół cech osobowościowo-seksualnych jakie posiada mężczyzna w związku ma znaczne predyspozycje do tego, aby aktywna względem niego partnerka zdominowała go i dokonała zgwałcenia. Wówczas postawą ofiary jest bezradność oraz nieumiejętność odparcia ataku ze strony sprawcy a posiadane przez niego tendencje zależności, emocjonalność oraz impulsywność mogą wynikać z różnych trudnych doświadczeń seksualnych lub emocjonalnych z przeszłości ofiary, stosowania nałogów, wysokiej aktywności seksualnej (Krahe 2006).

Mężczyzna posiada wówczas cechy te same, co kobieta względem której dopuszczono się nadużyć seksualnych: doznaje szoku, wyczekuje kolejnych czynów ze strony partnerki, usprawiedliwia dokonane zachowania, odczuwa poczucie winy za zaistniałą sytuację (Pikus 2020: 197). Prawdą jest, że płeć wpływa na różne cechy każdego człowieka, a to z kolei oddziałuje względem podatności na rodzaj stosowanej względem niego przemocy. Mężczyźni nie zawsze będą bać ofiarami przemocy fizycznej, a tym bardziej seksualnej, ze strony kobiet, lecz gdy już dojdzie do takich nadużyć – są oni skryci i zamknięci w sobie, przez co wielokrotnie nie zgłaszają, że stali się pokrzywdzonymi przestępstwa zgwałcenia (Pikus 2020, s. 206). Podobnie sytuacja ma miejsce w sytuacji, gdy partnerka posługuje się konkretnie *peggingiem* wobec swojego partnera. Penetracja analna jaką wówczas stosuje ma za zadanie zdominować go, mieć nad nim kontrolę, przełamać ewentualnie pojawiającą się asertywność, a ze względu na drobną postawę ciała możliwe jest udaremnienie stawianego względem nadużyć oporu pokrzywdzonego, choć ofiarą jest mężczyzna a sprawczynią – kobieta. Cechy partnerów seksualnych kobiet, zarówno w sytuacji stosowania dobrowolnego *peggingu* jak również nadużyć względem tej formy obcowania płciowego oraz gdy byłyby to osoby podatne na dokonanie na nich przestępstwa zgwałcenia wykazują zbliżone cechy osobowościowo-seksualne, a brak zgody, który może pojawić się w trakcie stosunku jest każdorazowo przejawem dominacji i kontroli sprawczyń wobec mężczyzn.

PEGGING – OD „SPECYFICZNEJ” FORMY PRZYJEMNOŚCI DO ZGWAŁCENIA

Bardzo często agresja seksualna kobiet, jak i kompleks rdzenny, który towarzyszy sprawstwu zgwałcenia jest przejawem podejmowania przez sprawczynię różnych zachowań, które mają doprowadzić do nadużyć względem wolności seksualnej partnera, z którym w danym czasie obcuje płciowo. *Pegging* choć sam w sobie nie jest metodą nadużyć seksualnych może jednak stać się narzędziem przekraczania granic „możliwości” pomiędzy partnerami w trakcie odbywanego stosunku, zwłaszcza, że wówczas kontrolę nad penetracją sprawuje nie mężczyzna, a kobieta. I choć kobiety najczęściej dopuszczając się zachowań agresywnych seksualnie wobec swoich partnerów preferują werbalne formy przymusu w postaci kłamstwa, zastraszania, stosowania gróźb czy innej formy presji słownej, tak są w stanie nawet w blisko 40% zastosować nadużyć seksualnych szantażując swoje ofiary a nawet upijając je przed odbyciem z nimi stosunku płciowego (Anderson 1998). Sprawczynie dokonując zgwałcenia za pomocą *peggingu* mogą

wówczas dokonać zaspokojenia swoich potrzeb seksualnych, zyskać odreagowanie negatywnych emocji, ale także dokonać akceptacji używania siły do realizacji swoich potrzeb, niezależnie od aprobaty partnera seksualnego na takie zachowania. Stąd też wynika przede wszystkim model funkcjonowania modelu tzw. *abused abuser*, czyli wykorzystanego w przeszłości sprawcy, który teraz sam staje się sprawcą, a w tym przypadku sprawczynią przestępstw seksualnych (Beisert 2013, s. 105).

Kobiety we współczesnym świecie, ze względu na omawiane powyżej czynniki agresji seksualnej mogą stosować siłę oraz przemoc fizyczną względem swoich partnerów w takim samym stopniu, co dawniej stosowały substytucyjnie nakłanianie swoich ofiar do bycia uległymi za pomocą perswazji oraz nagradzania (M. in. Russell 1986; Jennings 1992). I choć wciąż dominującym modelem jest podział na agresywne, bezprawne zachowania mężczyzn, którzy stosują przemoc oraz na nakłaniające do różnych czynów kobiety, to współczesne zmiany społeczno-kulturowe pokazują, że nie jest to jedyny, zamknięty podział jaki może mieć miejsce. Aby jednak *pegging* został dokonany między partnerami seksualnymi, jak również fakt, że przy popełnieniu przestępstwa seksualnego przez kobiety jako *stricte* sprawczynie takich czynów zabronionych wprost wynika, że cechą wspólną takich zjawisk jest istniejąca między mężczyzną a kobietą/pokrzywdzonym a sprawczynią więź. Nie zawsze jest to jednak forma więzi emocjonalnej (uczuciowej) a relacja m. in. przyjacielska, czy jedynie seksualna. Niewątpliwie kobieta wykazująca cechy omawiane w niniejszej pracy, a zatem dopuszczająca się agresywnych form przestępczości seksualnej, gdzie narzędziem wykonania takich zachowań jest *pegging* świadczy o tym, że, poprzez stereotypy, społecznie przyjęte jest większe przyzwolenie na nadużycia ze strony kobiet niż mężczyzn, świadome są zależności swoich ofiar i wynikającej z tego tytułu bezkarności (Beisert 2013, s. 105). Sprawczynie takich zachowań często natomiast reprezentują różne typy przestępczyń seksualnych a szczególnie: poszukujące eksperymentatorki, których ciekawość prowadzi do wymuszania współżycia w formie *peggingu* lub dokonywania nadużyć seksualnych na swoich partnerach, które zakwalifikowane mogłyby być jako przestępstwo zgwałcenia; sprawczynie zaburzone psychicznie, których działania wynikają z ich dewiacyjnych fantazji oraz traum z doświadczeń seksualnych, przeżytych przez nie w przeszłości (Por. Mathews, Mathews, Speltz 1991) czy, kobiecie drapieżniki seksualne (*female sexual predator*), które najczęściej są prowokatorkami i inicjatorkami agresywnej przemocy seksualnej wobec swoich partnerów w ramach ich poniżania oraz chęci zdominowania w ramach zemsty „za własne traumatyczne doświadczenia seksualne, których doznały” (Pospiszyl 2017, s. 160).

Niezależnie od reprezentowanego typu sprawczyń seksualnych, kobiety pomimo więzi z partnerami, którzy padają ich ofiarami nadużyć seksualnych, np. poprzez przekroczenie granic w trakcie uprawianego *peggingu*, przejawiają w znacznej mierze promiskuityzm seksualny, który będzie związany z żeńskim „zniszczeniem” jakichkolwiek zależności cielesnych, uczuciowych ale też wrażliwości kobiet agresywnych seksualnie oraz potrzeb dążenia do „odmiennej” formy bliskości względem partnera, na którym realizuje swoje intymne potrzeby (Mathews, Hunter, Vuz 1997).

PODSUMOWANIE

Podsumowując, należy w pierwszej kolejności dostrzec, że przestępstwa zgwałcenia, wbrew powszechnie istniejącym stereotypom, popełniane mogą być zarówno przez mężczyzn, jak i przez kobiety. I choć z przemocą seksualną utożsamia się głównie męską agresję seksualną (głównie na podstawie społecznie przyjętych twierdzeń o cechach płci męskiej oraz szeroko pojętej pornografii) (Podemska 2015, s. 115), to liczne badania empiryczne wskazują, że większość ankietowanych bagatelizuje zjawisko przestępczości seksualnej kobiet, usprawiedliwiając sprawczynię, w przeciwieństwie do sprawców. Uogólniając, społeczeństwo w znacznej mierze bardziej utożsamia kobiety z pokrzywdzonymi osobami, na których popełnia się przemoc seksualną, nie natomiast jako inicjatorki takich zachowań. Z wielu raportów wynika ponadto fakt, że mężczyźni również mogą być ofiarami takich czynów ze strony kobiet-gwałcicielki, lecz tabuizowanie społeczne tego zjawiska, stereotypy oraz powszechnie panujące „mity” na temat męskich ofiar zgwałcenia, „z ręki” kobiety, wciąż ukazują, że problem świadomości społecznej na temat omawianego zjawiska wciąż występuje i dalej trafnym jest prowadzenie różnych kampanii uświadamiających ludzi o zagrożeniach z przestępczości seksualnej mężczyzn, ale również i kobiet. Krytyką należy jednak obarczyć osoby, które zgadzają się ze stwierdzeniem, że mężczyzna zgwałcony przez kobietę powinien wstydzić się takiego zachowania i nie może poczuwać się jako „prawdziwy” mężczyzna (Pikus 2020, s. 207). Świadomość społeczeństwa może jednak przyczynić się do rozwoju zjawiska agresji seksualnej kobiet, kompleksu rdzennego, ale również wielu czynników współtowarzyszących przestępstwu zgwałcenia, co może pozwolić na zmniejszanie się „ciemnej liczby” tych zachowań w przyszłości.

Mając to na uwadze można dostrzec zatem, że uprawianie przez pary *peggingu* również może przekształcić się z niekonwencjonalnej formy stosunku płciowego w formę realizacji zachowań agresywnych ze strony kobiety-sprawczyni, a tym

samym może być współczesną formą realizacji znamion przestępstw seksualnych, w tym zgwałcenia. Niniejsza analiza kryminologiczna zgwałcenia, popełnianego przez kobiety za pomocą *peggingu* przyczynić się może zatem do rozwoju aspektów psychoseksuologicznych sprawczyń takich zachowań, jak też niejako „obalania” stereotypów tworzących zbędną hierarchię pokrzywdzonych ze względu na ich płeć (Lew-Starowicz 2022).

BIBLIOGRAFIA

Anderson P. B.

1998 *Women's Motives for Sexual Initiation and Aggression*, [w:] Anderson P. B., Struckman-Johnson C. (red.), *Sexually Aggressive Women. Current Perspectives and Controversies*, New York-London.

Brannon R., David D.

1976 *The Forty-nine Percent Majority: The Male Sex Role*, Boston.

Beisert M.

2012 *Pedofilia. Geneza i mechanizm zaburzenia*, Sopot.

2013 *Agresja seksualna kobiet*, „Nauka” 2013, nr 2.

Byers E. S., O'Sullivan L. F.

1998 *Similar But Different: Men's and Women's Experiences of Sexual Coercion*, [w:] Anderson P. B., Struckman-Johnson C. (red.), *Sexually Aggressive Women. Current Perspectives and Controversies*, New York, London.

Cabalski M.

2014 *Przemoc stosowana przez kobiety*, Kraków.

Dalzell T., Victor T.

2015 *The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English*, Routledge.

Glasser M.

1979 *Some aspects of the role of aggression in the perversions*, [w:] Rosen I. (red.), *Sexual Deviation*, Oxford.

Grygorczuk A., Dzierżanowski K., Kiluk T.

2009 *Mechanizmy psychologiczne występujące w relacji ofiara-sprawca przemocy*, „Psychiatria” 2009, t. 6, nr 2.

Hall R. C. W., Hall R. C. W.

2007 *A Profile of Pedophilia: Definition, Characteristics of Offenders, Recidivism, Outcomes, and Forensic Issues*, „Mayo Clinic Proceedings”, nr 82(4).

Izdebski Z.

2000 *Wiedza, przekonania o HIV/AIDS w społeczeństwie polskim. Zachowania seksualne*, Warszawa.

2012 *Seksualność Polaków na początku XXI wieku. Studium badawcze*, Kraków.

Jennings K. T.

1993 *Female child molesters: A review of the literature*, [w:] Elliot M. (red.), *Female Sexual Abuse of Children*, New York-London.

Krahe B.

2006 *Agresja*, Gdańsk.

Krahe B., Waizenhofer E., Moller I.

2003 *Women's Sexual Aggression Against Men: Prevalence and Predictors*, „Sex Roles”, nr 49 (5/6).

Lew-Starowicz Z. (red.)

2022 *Psychoseksuologia. Metody diagnostyczne i terapeutyczne*, Sopot.

Krahe B.

2006 Lloyd-Owen D., *Kobiety perwersyjne – ich unikalna psychopatologia* [w:] Morgan D., Ruszczyński S. (red.), *Wykłady o przemocy, perwersji i przestępczości*, Warszawa 2020.

Lloyd-Owen D.

2020 *Kobiety perwersyjne – ich unikalna psychopatologia* [w:] Morgan D., Ruszczyński S. (red.), *Wykłady o przemocy, perwersji i przestępczości*, Warszawa.

Mathews J. K., Mathews R., Speltz K.

1991 *Female Sexual Offenders: A Typology*, [w:] Patton M. Q. (red.), *Family Sexual Abuse: Frontline research and evaluation*, Newbury Park, CA.

Michalska-Warias A.

2012 *Ustawowe znamiona przestępstwa zgwałcenia*, [w:] Mozgawa M.(red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Warszawa.

Mozgawa M.

2012 *Zgwałcenia popełniane przez kobiety*, [w:] Mozgawa M. (red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Warszawa.

Padfield N.

2006 *Criminal Law*, Fifth Edition, Oxford University Press.

- Pennington B. F.
2002 *The development of psychopathology: nature and nurture*, Nowy York-Londyn.
- Peterson Z. D., Voller E. K., Polusny M. A., Murdoch M.
2011 *Prevalence and consequences of adult sexual assault on men: Review of empirical findings and state of the literature*, „Clinical Psychology Review”, nr 31.
- Pikus J.
2020 *Stereotyp męczyzny jako ofiary przemocy – percepcja studentów*, „Kultura i Edukacja”, nr 1(127).
- Podemska A.
2015 *Męczyzna jako ofiara przestępstwa zgwałcenia. Studium z zakresu socjologii prawa*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Społeczne”, nr 10(1).
- Pospiszyl I.
2017 *Patologie społeczne*, Warszawa.
- Richards Ch., Barker M.
2013 *Sexuality and Gender for Mental Health Professionals*, SAGE Publications.
- Russell D. E. H.
1986 *The secret trauma: Incest in the lives of girls and women*, Nowy York.
- Rode D.
2010 *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie: charakterystyka sprawców*, Katowice.
- Saradjan J.
1996 *Women Who Sexually Abuse Children: From Research to Clinical Practice*, „The Journal of Sexual Agression”, nr 13(1).
- Warylewski J.
2001 *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Rozdział XXV Kodeksu karnego. Komentarz*, Warszawa.
2016 *Zgwałcenia definicyjne*, [w:] Mazowiecka L. (red.), *Zgwałcenie. Definicja, reakcja, wsparcie dla ofiar*, Warszawa.
- Widacki J., Dadak W., Grzyb M., Szuba-Boroń A.
2022 *Kryminologia. Zarys systemu*, Warszawa.

Wojcieszek A., Soria M. A.

2017 *Female sex offenders. Risk factors, characteristics and criminal behaviour*, „Problems of Forensic Sciences”, nr 92.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.).

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2001 r. o sygn. akt V KKN 95/99, LEX nr 51671.

PEGGING AS A FORM OF COMMITTING THE CRIME OF RAPE BY WOMEN – A CRIMINOLOGICAL STUDY OF THE PHENOMENON

Abstract: The aim of this article is to provide an intuitive analysis of the phenomenon of pegging as a form of sexual intercourse that may constitute a form of perpetration by women of crimes against sexual freedom, particularly the crime of rape. The current knowledge of criminal sciences, including criminology and victimology, does not unequivocally answer the factors determining the perpetration of female sexual offenders who undertake their practices within the framework of pegging, which additionally constitutes a hitherto unexplored problem on criminological research grounds. It is therefore apt to undertake a criminological analysis of this phenomenon in terms of assessments of the behaviour of female sex offenders from a comparative perspective.

Keywords: pegging, rape, crime, woman, perpetrator

ISBN: 978-83-67527-63-7